

Fig. 1. Søbørg. Ydre set fra nordøst med den udtørrede sø i forgrunden.

SØBORG KIRKE*

HOLBO HERRED

Søbørg voksede i den tidlige middelalder op i nær tilknytning til den stærke borg af samme navn (jfr. p. 1151), og endnu 1559 nævnes den som købstad¹; der kendes i byen et S. Knudsgilde og et S. Gertrudsgilde². Før o. 1160 har borgen og muligvis også byen³ tilhørt ærkebiskop Eskil, men under en strid med kong Valdemar bemægtigede denne sig borgen⁴. I »Kong Valdemars Jordebog« (senest 1231) nævnes Søbørg som kongelev, »givet for Ringsted« dvs. udlagt som krongods i stedet for det, som i Ringsted blev overladt klosteret 1135—64⁵. At kirken, der formentlig var viet *S. Nicolaus af Myra* (sml. pengetavle nr. 1, p. 1137), siden o. 1160 har været kongelig, forekommer således sandsynligt, selv om der kun vides lidt om dens forhold⁶. 1567 talte sognet 51 tiendeydere⁷. Ifølge kongelig bevilling 1688 måtte magister Peder Skade og hustru i deres livs tid nyde Søbørg og Vallekilde kirkers visse og uvisse indkomster mod vedligeholdelse af kirkerne⁸. I en indberetning til Hoffman⁹ hedder det, at kirken har været afbrændt, »men 1758 sadt i god Stand«. 1865 tilhørte Søbørg kirke statskassen, som 1873 afhændede den til forhenværende sognepræst Raae (sml. Asminderød p. 759); herefter i privateje¹⁰, indtil den blev selveje 1. april 1914.

Møntfund. 1884 indsendtes to mønter fra 1300-tallet til Nationalmuseet; mønterne var fundet i grunden af det nedbrudte våbenhus. I umiddelbar nærhed af kirkegården fandtes 1929 syv mønter, og endelig opregner Møntsamlingens fundprotokol fra 1940 fire mønter, hvoraf de to er deponeret i Gilleleje museum¹¹.

* Kirkegård og bygning er redigeret af Kjeld de Fine Licht.

Ved roden af den langstrakte, kuperede halvø, der østfra med en drejning mod nord skyder sig ud i den nu udtørrede Søborg Sø, ligger den beskedne landsby Søborg; de lavtliggende arealer øst for bebyggelsen, hvor Kattesundet lokaliseres, afslører, at byen oprindeligt placerede sig på en holm i søen; uden for holmen lå andre øer. I middelalderen var Søborg Sø vidtstrakt og over forgrenede sø- og sumparealer stod den øst for Nakkehoved i direkte forbindelse med det åbne hav¹².

I en indberetning fra 1743¹³ hedder det om Søborg kirke, at den er større og anderledes bygget end ordinære landsbykirker. Dette forhold, der straks falder i øjnene ved besøg på stedet, har sin forklaring i den velkendte omstændighed, at byen i middelalderen havde en ikke ringe betydning og taltes blandt landets købstæder. Dette hang atter sammen med, at ude i søen, på den yderste ø, lå slottet Søborg, hvis position og vækst var nøje sammenknyttet med byens opkomst og trivsel¹⁴ (jfr. fig. 41). Ærkebiskop Eskil, der grundlagde klosteret i det nærliggende Esum (jfr. p. 1041), opførte i samme periode et ret omfangsrigt borganlæg på den yderste holm; men allerede i 1160'erne bemægtigede kongen sig bispens borg, der ved sin isolerede beliggenhed havde en høj strategisk værdi. Siden da var slottet statsejendom, hvor kongerne i den tidlige middelalder foretog betydelige ombygninger og udvidelser og øjensynligt yndede at opholde sig for bl.a. at drive jagt i Nordøstsjællandsskove. Søborgs funktion som kongelig residensstad må opfattes som en baggrund for størrelsen og flere træk i udformningen af byens teglstenskirke.

Kirken ligger i den nordlige del af den nuværende landsby, på et højdedrag på halvøens kam og er synlig viden om over den forsvundne søs flade strækninger. Tidligere lå kirken omtrent midt på den uregelmæssigt rektangulære, nærmest trapezformede *kirkegård*, der i nyere tid er udvidet mod nord. På de tre sider, hvor der ikke synes at være foretaget udvidelser, dvs. vest-, syd- og østsiderne, hegnes med teglhængte mure, mens nordsiden angives af et bredt, tæt krat, der samtidig markerer den fordums søbred.

Kernen i de mure, der omgiver kirkegårdens ældre del, har en betydelig alder, omend der foreligger adskillige efterretninger om større og mindre reparationer; senest er sydmurens østre halvdel nyopført 1953. 1645 betegnes kirkegårdens ringmur som brøstfældig¹⁴, hvilket formentlig er foranledning til hovedistandsættelsen 1670¹⁵, da 2000 mursten blev sejlet fra teglladen ved Helsingør til Gilleleje og transporteret videre til Søborg. Det fremgår, at dengang eksisterede allerede på sydsiden de to støttepiller, der benævnes gamle og blev repareret, mens tre blev opsat på østsiden, hvor der er et fald i terrænet. Som det endnu er tilfældet, var murene i 1600-tallet afdækket med tagsten.

Den vestre mur, som skiller kirkegården fra præstegårdens have, er opført overvejende af munketegl og udmærker sig ved på østsiden nær sydmuren at

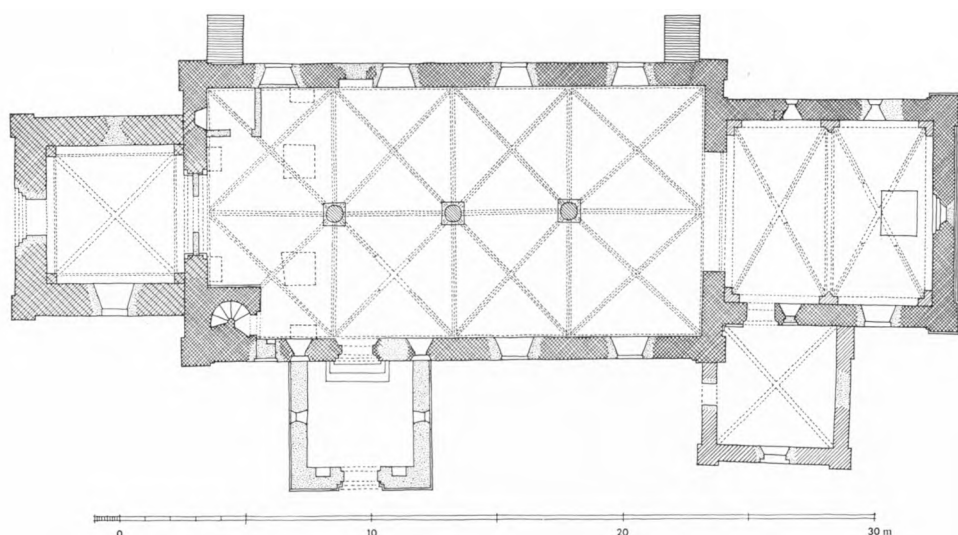

Fig. 2. Søborg. Plan 1:300. Målt af C. G. Schultz 1936, suppleret og tegnet af KdeFL. 1968.

have otte halv sten dybe blændinger (de tre slået sammen til een), i en af hvilke er indmuret en granitsten (36x32 cm) med indskrift H C LYNGBY 1829 (præst 1827—37). Uden for den søndre mur, der hegner kirkegården mod landsbyens hovedvej, den tidligere Ladegårdsgade, er et terrænfald, som vel er en af årsagerne til, at der hyppigt meldes om udbedringer og nyopsætninger af denne mur. 18 alen skulle fornyes 1783¹⁶, og der meldes atter om reparationer 1823—27¹⁷, 1835¹⁸ og 1882¹⁰. I den nuværende mur er den østlige del som nævnt ommuret i blank kløvsten 1953, mens det ældre, vestlige afsnit er udført med kampestenspartier under munkestensmurværk. Også den østre mur, som er repareret gentagne gange og på ydersiden afstives med murede piller, er opført af kamp. Kirkegårdens nordmur, der nævnes 1865¹⁰, blev sløjfet ved udvidelsen. Alle ældre mure er hvidtede. Mellem støttepillerne på sydmuren iagttages et vandudløb.

Nord for de ældre partier af vest- og østmurene er hegningen udført med mure af kløvet kamp og marksten, afdækket med vingetegl; på de nederste strækninger, nærmest den gamle søbred, kantes kirkegården med hække.

Der er idag tre *indgange* til kirkegården, to i sydmuren ud til hovedgaden, og een i vestmuren. I den nedbrudte nordmur har siddet en låge, der nævnes 1865¹⁰. To *†riste* repareredes 1732¹⁹. 1788²⁰ siges kirkegården at være forsynet med en port og to låger. Den murede, hvidkalkede hovedportal, som befinder sig i den vestlige ende af sydmuren, rummer en køreport og en fodgængeradgang. Mens portens kurvehanksbue øjensynlig er ældre (der omtales en reparation omkring 1820²¹) ses lågens fladbue og østlige pille at være ommurede i ny tid. De rødmaledede trætræmefløje sidder i false på indersiden, mens por-

Fig. 3. Søborg. Ydre set fra sydøst.

E.M. 1968

ten oventil afsluttes med et udkraget skifte som gesims under tegltaget. Østligst i den samme mur sidder en rødmalet træremmelåge mellem nye, murede piller, der mod vejen står i blank mur af røde tegl og på indersiden er hvidkalket som muren i øvrigt. Den ældre adgang på dette sted, der formentlig 1835¹⁸ blev forsynet med nye piller, ses på J. Kornerups radering fra 1856 (fig.

4). Det ovennævnte terrænfald uden for sydmuren har nødvendiggjort anlæggelsen af køreramper og trapper op til lågerne; allerede 1722¹⁹ nævnes, at stentrappen til nederste låge er omlagt, og 1881 udsættes, at en trappe bør forandres og udføres af hugne sten¹⁰. Det er usikkert, om den låge, der sidder i vestmuren omtrent ud for kirken og giver direkte forbindelse til præstegården, er en ældre indretning; den nuværende udformning med teglpiller i blank mur er under alle omstændigheder ny.

Fra forrige århundrede foreligger efterretninger om forskellige arbejder til sanering af forholdene på kirkegården; 1821 blev der således anlagt gange fra indgangsstederne²², og efter den søndre murs reparation 1835 blev der brolagt

langs murens inderside; 1865 foretog man afgravning af jordsmonnet omkring kirken og anlagde et 1½ alen bredt fortov; ikke desto mindre siges kirkegården 1895¹⁰ at henligge i en usømmelig tilstand, uden gange og fyldt af affald og forvoksede vækster.

Da kirkegårdens udvidelse kom på tale 1873²³, var det tanken at foretage denne mod øst.

I den ældre kirkegårds nordøstlige hjørne ligger et muret, hvidkalket og teglhængt *materialhus*, hvis østgavl hviler på den østre hegnsmur (fig. 6). Huset, der nævnes første gang 1895²⁴ og i dag er ret derangeret, tjente tidligere med sin ene halvdel som ligkapel med bred, tofløj et indgangsdør i vestgavlen²⁵. Umiddelbart nord for denne bygning er terrænfaldet udnyttet til nogle delvis nedgravede lokummer. Det er imidlertid på tale at opføre nye toiletter uden for kirkegårdsportalen, hvor der indtil 1967 lå en ældre, stråtækt længe, der ved sin beliggenhed gjorde en god virkning.

†*Halsjern* omtales 1764²⁶ som i stykker og låsen borte.

Kirken består af kor og skib (med forsvunden forhal og tårn i vestenden), alt fra omkring år 1200, samt tre tilbygninger: Et noget yngre tårn i vest, et gotisk sakristi ved korets sydside og et våbenhus fra 1941 foran skibets syddør. Et ældre, antagelig gotisk †våbenhus på samme sted blev nedrevet 1863; til det knyttede sig en lille †bygning, der i regnskaberne benævnes geværkammeret, og som forsvandt 1827. En †bygning foran skibets nordportal siges 1743 at være et allerede dengang nedlagt våbenhus, og er efter alt at dømme identisk med et i 16- og 1700-tallet omtalt kalkhus, der blev nedrevet 1846—47.

Kirken er orienteret ret øst-vest, men en mindre skævhed iagttages mellem kor og skib indbyrdes. Ved sit materiale og ved sin arkitektoniske udformning og dekorationens enkelttræk forbinder Søborg kirke sig, som omtalt ovenfor p. 58 ff. og 684 ff., med andre sjællandske kirker; ved sin særlig omhyggelige håndværksmæssige gennemførelse knytter den sig inden for den udpegede gruppe nærmest til Tikøb (ovenfor p. 679—90). Dette forhold kunne tyde på, at disse kirker hentede i det mindste inspiration fra den store, nærliggende byggeplads på Esrum (jfr. p. 1041 f.) og fra kongens samtidige udvidelsesarbejder på Søborg slot. I samme retning kunne pege, at Nykøbing kirke, der i sit formsprog forbinder sig med de andre kirker, men ligger længere af led på den anden side Isefjord, fremviser ubehjælpssomhed i sin planafsætning.

Materiale og teknik. Søborgs romanske kor er ligesom skibet opført udelukkende af tegl med munkesten i munkeforbandt, og alle kirkens temmelig stærkt restaurerede mure står i dag blanke, efter at den nyere tids puds og kalk blev banket af 1867—70¹⁰. Iblandt de altdominerende røde sten iagttages en del sort-violette og gule; de sidstnævnte findes fortrinsvis i murens øvre partier, hvor situationen sine steder lader formode, at de farvede sten har været pla-

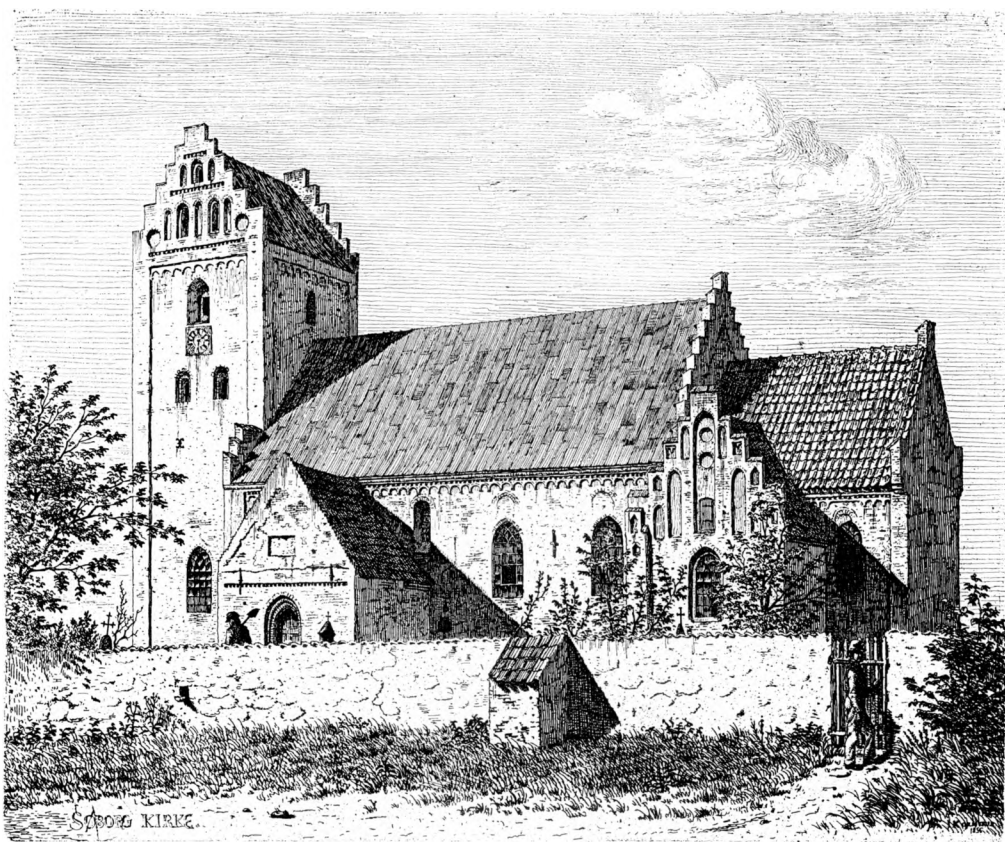

Fig. 4. Søborg. Ydre set fra sydøst, efter radering af Jakob Kørnerup 1856.

ceret med sigte på en viss dekorativ virkning. Det oprindelige murværk udvendig viser undertiden blot udglattede lejefuger, men almindeligvis er der foretaget en beskæring både foroven og forneden; flere steder er fugen dog kun indtrykket foroven. Lodfugerne er sædvanligvis blot udjævnede. Riffelhuggede sten har visst været benyttet ved alle lisener (bortset fra skibets vestlige), buefriser, gesimser og åbninger; de riflede sten i toppen af triumfbuens stik er synlige over hvælvet. Oprindelig har facaderne stået med blank mur, og det er allerede ovenfor p. 684 fremhævet, at heller ikke buefriserens bund har været pudset. Bevarede rester af den oprindelige vægbehandling i skibet godtgør, at murværket over de udjævnede fuger var anstrøget med rød kalkfarve, hvorpå fugetegningen var trukket op med hvidt (fig. 9), jfr. kalkmalerier p. 1120.

Man registrerer en forskel i størrelsen mellem teglmaterialet i korets mure, hvor stenene måler 27—28,2 x 11,8—13 x 7—8 cm med 10 skifter = 91—92 cm, og stenene i skibet, der er lidt kortere og tykkere og måler 25,5—27,2 x 12,2—13,2 x 7,2—8,5 cm med 10 skifter = 95—97 cm (i bygningens østende dog lidt

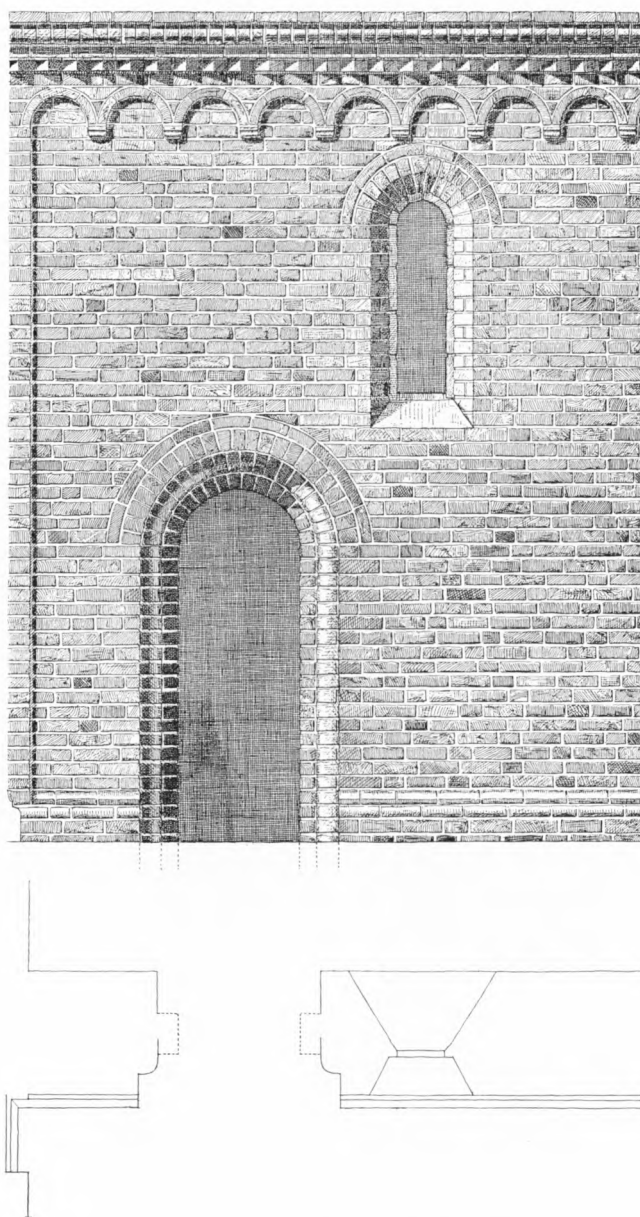

Fig. 5. Soborg. Delvis rekonstrueret udsnit af korets sydmur 1:50. C. G. Schultz 1929 (p. 1104).

mindre; særlig korte sten i vestgavlen). Dette forhold i sammenhæng med den ovenfor nævnte skævhed i planen, og tilstedeværelsen af et kantrejst skifte på indersiden af murkronen i skibet (undtagen på østmuren), men ikke i koret, kunne angive, at koret var opført først; i samme retning peger korets såkaldte præstedør²⁷. På den anden side er de to bygningsafsnit, hvad enkeltheder og

Fig. 6. Søborg. Ydre set fra nordøst.

K de KL. 1968

dekoration angår, så lig hinanden eller ligefrem ens, at der ikke er grundlag for at forestille sig et langvarigt ophold mellem korets og skibets opførelse.

Korets teglstenssokkel er ødelagt på langsiderne, men i sakristiet er bevaret et stykke, der viser, at bygningens tre frie sider oprindelig var udstyret med en sokkel profileret som den, der er i behold på østsiden, hvor den i reduceret skikkelse forkrøppes over hjørnelisenerne. Soklen, der svarer til den på Tikøb kirke og på koret af Vig kirke i Odsherred, er udformet med en hulkehl (stenene i dette skifte har længder på op til 28,8 cm) over et kvartrundet skifte, der forløber ca. 75 cm over det nuværende terræn; i fortsættelse af dette skifte findes på lisenerne blot en hulkehl. Korets hjørner, der hver hviler på en svær granitmarksten, indsat ved sidste hovedrestauration, er til begge sider dekoreret med lisener, der springer en halv sten frem for murplanet; på langsiderne er lisenerne falsede svarende til et kvartsten bredt fremspring (2—3 cm) i hjørnerne ved

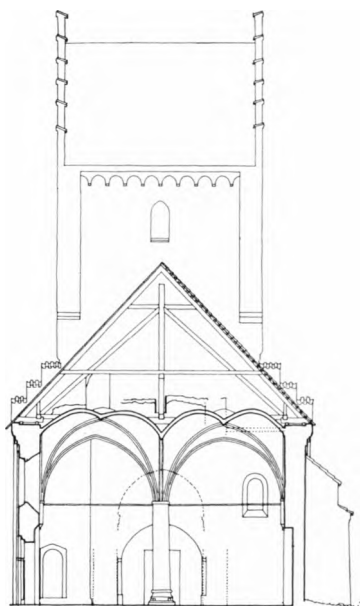

Fig. 7. Søborg. Tværnsnit i skibet set mod vest 1:300; orgeltrappen udeladt.

skibets østmur. Disse fremspring forbindes med en enkel rundbuefrise, der oventil afslutter murens storblænding. Hver af frisens buer er opbygget med tre smallere, krumme formsten og støttes af halvtenskonsoller, der på nordsiden, som C. M. Smidt antog for den først opmurede²⁸, alle har en rundstav i underkanten, mens der på sydsidens frie stykke optræder varianter, f.eks. en dobbelt rundstav. Over frisen forløber på sydsiden eet, på nordsiden to almindelige skifter, hvorover følger et udkraget savskifte og et løberskifte, der begge begrænses af endelisenerne, hvis flader de ligger lidt indenfor. Gesimsen krones af et udkraget rulskifte af kvartrunde sten, der over lisenerne er ført frem til murhjørnerne. På korets østside er dette skifte som en angivelse af taggavlens fodlinie fortsat som kantrejste sten af vekselvis kort- og langsider. Østgavlens store murblænding indrammes opadtil af et plant fremspring i fortsættelse af hjørnelisenerne og bindig med disse (fig. 5); fremspringets underkant er udført med et kvartrundt rulskifte, hvis skrålinier formentlig angiver den oprindelige taghældning, der i så fald har været mindre stejl end den nuværende.

Af korets oprindelige enkeltheder er bevaret levn af den allerede nævnte *dør* i sydmuren, som i dag udgør forbindelsen mellem kirke og sakristi. Den ret slanke dørs rundbuede åbning kan rekonstrueres med en 80 cm bred lysning, udvendig dobbeltfalset med kvartrundt indre hjørne, og indvendig enkeltfalset. Halvtstensstikket med fladskifte er synligt fra sakristiets loft (fig. 5).

Koret har oprindelig haft to vinduer i hver langvæg, hvoraf de to vestlige er i behold. I det søndre var tidligere en cirkulær gennembrydning mellem kor

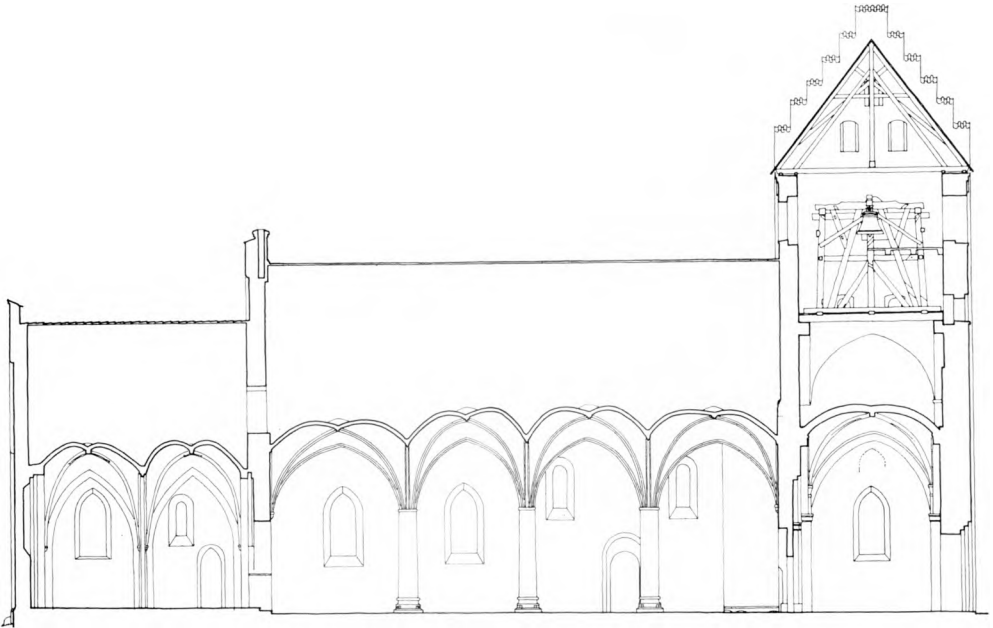

Fig. 8. Søborg. Længdesnit set mod syd 1:300. C. G. Schultz 1929, tegnet og suppleret af KdeFL 1968..

og sakristi; i dag er vinduet tilmuret, men den øvre del er tilgængelig fra sakristiets loft, hvor det ses, at den murede lysning af lodretstillede sten er bevaret. Det nordlige vindue blev genåbnet ved bygningens restaurering 1940—41, og i analogi med de andre genskabtes ved samme lejlighed nordvæggens østre vindue. Usikre spor i murværket ved det eksisterende, spidsbuede vindue i sydvæggens østlige del lader antage, jfr. fig. 4, at her oprindeligt har siddet et vindue magen til de tre øvrige. Udvendig er de smalle vinduer overdækket med halvstensstik, udført med skiftevis røde og gule sten, samt fladskifte.

I korets østmur sidder et udvendig tilmuret, dobbeltsmiget vindue, der indvendig er placeret i en dobbeltfals, fem meter høj, spidsbuet blænding, hvis yderste hjørne er rundet. Oprindeligt har vinduet sikkert været magen til korets øvrige, men er tidligt udvidet og ændret, hvilket måske er sket samtidig med omdannelsen i skibet (jfr. nedenfor), uden tvivl dog før rummets overhvelvning. 75 cm over det nuværende gulv sidder under nordvæggens vestlige vindue en tagformet overdækket, helsten dyb *niche* (39 x 34 cm), der har karakter af at være en sekundær indretning. — Triumfbuen behandles p. 1107.

Det romanske *skib*, der ved sin betydelige størrelse på omkring 21,5 x 11,5 m vidner om stedets fremtrædende stilling, da kirken blev opført, er indvendig omtrent dobbelt så langt som bredt, men oprindeligt var den vestre femtedel optaget af en særlig *†forhal*. I henseende til materiale, teknik og arkitektonisk-dekorativ udformning er skibet, som allerede nævnt, udført i nærmeste slægt-

KdeFL. 1968

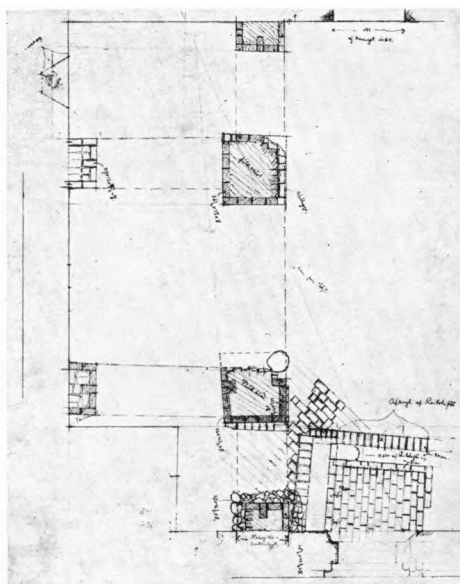

Fig. 9—10. Soborg. 9. Rødkalket murværk med hvidmalede fuger på triumfvæggens vestside, over hvælv (p. 1101). 10. Soborg. Skitseopmåling af murrester m.v. i skibets vestre ende. G. G. Schultz 1939 (p. 1108).

skab med koret, men forskellige afvigelser angiver en mindre pause under byggeriet. Det er således kun på skibets med koret samhørende østmur, at der optræder sokkel, ligesom kun de østlige lisener har riflede sten og rundede hjørner (østsidens nordre lisén er en halv sten smallere end den søndre). Men i lighed med korets udformning har skibet omgribende hjørnelisener, der på langsiderne er falsede, således at den 2—3 cm fremspringende fals indfatter murplanet og oventil danner vederlag for den buefrise, der strækker sig over hele bygningens længde. På sydsiden iagttages adskillige konsoller af gule sten, og nogle har en liden, kantet vulst over rundstaven (fig. 13). Over buefrisen er skibets gesims opbygget magen til korets, og på vestgavlen er tagfoden som på korgavlen markeret med kantrejste sten, hvor med nogenlunde regelmæssighed skiftevis en kortside og en langside vender frem.

Af skibets oprindelige enkeltheder er den rundbuede *syddør*, hvis bredde i lysningen er åbningens halve højde, delvis bevaret, istandsat og genåbnet, da det nuværende våbenhus blev opført 1941. Udvendig er åbningen dobbeltfalsset med rundstav på de indre hjørner fra en hjørneknopbase ved andet skifte over den nuværende gulvhøjde indtil vederlagets på undersiden affasede teglbånd, hvorover hjørnet er kvartrundt. Indvendig har åbningen smig, der føres rundt i buen, og i facaden overdækkes den med stik af skiftevis sortbrændte og røde sten. Herover har man ved restaureringen på usikkert grundlag rekonstrueret et fladskifte²⁹. Sporene efter skibets *norddør* er helt udslettede på fa-

V. Hardie-Fischer 1939

Fig. 11—12. Søborg. To af de hvælvbærende piller i skibet, ved soklens fremgravning (p. 1115).

çaden, mens dens inderside er bevaret som en 230 cm høj, rundbuet, tilmuret åbning i en 301 cm høj, rundbuet niche, der afslører, at denne dør ikke havde smig på indersiden³⁰.

Det oprindelige skib havde i hver langvæg tre *vinduer* af form som korets; heraf er sydsidens vestligste (øst for våbenhuset) genåbnet og istandsat ved restaureringen 1940—41, mens de øvrige fem med nogenlunde sikkerhed kan spores. Desuden havde skibet i sin første skikkelse et vindue i vestgavlens nordre del, mens et tilsvarende ikke kan have eksisteret i den søndre på grund af den her anbragte trappe (jfr. nedenfor).

Den nuværende *triumfbue* (fig. 15) er betragtelig lavere end den oprindelige, der ved skibets overhælvning blev ændret. Samhørende med åbningens store bredde på knap 470 cm, iagttages på østsiden en høj, dobbeltfalset rundbue, hvis top næsten skjules af det senere korhvælvs skjoldbue (fig. 8). Den pillelignende udformning af åbningens sider i forening med afsæt i vangerne lader formode, at triumfbuen oprindelig var lukket af en *muret skranke* med åbninger³¹ i lighed med den, der har været i det nærliggende Tikøb (p. 686 og p. 690, fig. 18).

†*Forhal*. Det ovenfor nævnte vindue i skibets vestmur, som kom for dagen under restaureringen 1940, er samhørende med en egenartet, oprindelig ud-

formning af kirkens vestre ende. Da man forud for istandsættelsen anstillede undersøgelser under gulvet og bag væggenes puds, viste det sig, at der vest for langhusets døre, tværs over rummet, havde strakt sig en mur med tre, formentlig bueformet afsluttede åbninger, hvoraf den midterste var omtrent dobbelt så bred som de to andre. Man fandt de nederste skifter af to svære, firkantede piller, der med sidelængder på 125—130 cm var udført i fuld mur af munkesten (26—26,5x12,5—13x8 cm), og ud for disse piller var der på langvæggene og på vestmuren bevaret de nederste skifter af retkantede vægpiller, der havde været opmuret i forbandt med de respektive vægge bagved og derfor måtte høre sammen med det romanske skib (fig. 10). Pillerne har sprunget 50—60 cm frem for væggen og været ca. 100 cm brede, dvs. noget smallere end fripillerne³².

I sammenhæng hermed iagttages over hvælvet på indersiden af skibets vestre taggavl de afbrudte rester af en 81 cm tyk mur, der 230 cm fra skibets nordmur har forløbet fra gavlen og østpå. Det tidligere nævnte, kantrejste skifte på murkronens inderside har været fortsat på denne mur. Hvor en tilsvarende mur forventes på den søndre del af gavlen, er eventuelle spor forsvundet ved overpudsning og ved gennembrydning af dør til tårnet. I gavlens midte sidder et smiget vindue, der indvendig er 42 cm bredt, og med undersiden i murkroneniveau er bevaret i syv skifters højde; det er udvendig lukket ved den nedenfor nævnte skalmuring af skibets vestgavl. Den pille- eller søjlebårne, tværgående mur lader sig over hvælvet kun med usikkerhed spore på skibets nordvæg.

På det foreliggende grundlag er det ikke helt let at afgøre, om det nedbrudte vestafsnit i Søborg kirke har haft lighed med den kombination af forhal og pulpitur, som er helt eller delvis bevaret i en række kirker, f.eks. Tveje-Mørløse kirke ved Holbæk eller, i simplere udformning, f.eks. i Vrigsted kirke ved Horsens³³, eller om kun et mere enkelt podium har været indrettet. Omend adgangsforholdene er uafklaret, taler megen sandsynlighed dog for, at man i analogi med forholdene i de nævnte kirker må antage, at der i vestenden af Søborg kirke har eksisteret en tredelt *†forhal*, der med arkader har åbnet sig mod skibet, og i sammenhæng hermed tør man formode eksistensen af en *†vestportal*. Over forhallen har der formentlig været indrettet et galleri eller en tribune, der med åbninger har stået i direkte forbindelse med kirkerummet.

På skibets loft ses, at gavlmuren mellem de omtalte langsgående mure er knap en sten sværere end på gavlens nordre del (i den søndre del er forholdene specielle på grund af trappen), hvorfor man må antage, at kirken oprindeligt havde ikke tvillingetårne, men et næsten kvadratisk *†midtårn*, der med sin vestmur i fortsættelse af gavlen var rejst over forhallens centrale afsnit og skød sig op over skibets tagflader.

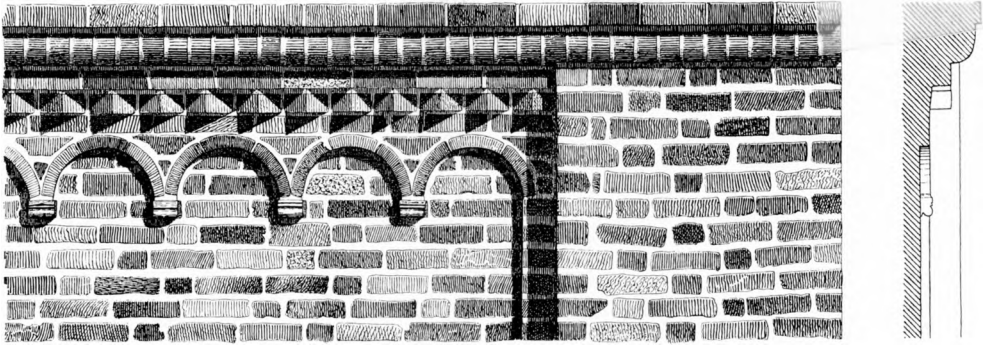

Fig. 13. Søborg. Rundbuefrise østligst på skibets sydside 1:30. Målt og tegnet af C. M. Smidt 1921 (p. 1107).

En *spindeltrappe*, der er muret op indvendig i skibets sydvestlige hjørne og stadig er bevaret, er efter alt at dømme samtidig med kirken, hvor den har givet adgang til tårnet og måske også til etagen over forhallen. Der er indgang til trappen på det svære trappetårns sydside gennem en rundbuet åbning med døranslag i et spejl, hvis øvre halvstensfals nærmest er tagformet med ringe hældning; trinene mellem den cylindriske væg og den helsten tykke spindel måler 75 cm og bæres af rundbuede halvstensstik. Trappen oplyses af et lille rundbuet vindue (44 x 32 cm) i skibets sydmur, hvor det i façaden overdækkes med halvstensstik og fladskifte; indvendig er det udvidet. Tidligere har trappen, der munder ud i murkroneniveau, også fået lys gennem en lignende, indvendig smiget åbning i skibets vestgavl, men den er nu tilmuret. Måske har forhallens tre fag i sammenhæng med den murede trappe været overhvælvet, mens det øvrige skib og koret har haft fladt træloft, hvis bjælker, der med bygningens store bredde har været af betydelige dimensioner, hvilede på murkronen.

Ændringer og tilføjelser. Der er ingen forhold, som angiver, at forhallen i vest ikke blev færdig, men ret hurtigt efter opførelsen er kirken blevet afgørende omdannet, i første række ved at forhallen og dermed tårnet, formentlig af funktionelle grunde, blev fjernet. Det således vundne areal blev inddraget i skibet, idet man i hver langmur vest for døren gennembrød et vindue, som i form og størrelse svarede til kirkens ældre. Det nordlige af disse to vinduer må tænkes placeret, hvor i dag nordsidens vestligste (tilmurede) vindue sidder, mens det søndre³⁴, der er bevaret, genåbnet og restaureret 1941, på grund af trappetårnet er forskubbet mod øst og anbragt, hvor den nedrevne forhals ene vægpille havde stået.

Ved samme lejlighed blev kirkens vestgavl sandsynligvis skalmuret i en halvstens tykkelse og restitueret hen over resterne af tårnet, der var brudt ned til ca. en meter over skibets murkrone; i gavlspidsen under kippen indsatte hånd-

Fig. 14. Søborg. Indre før restaureringen 1940—41, set mod øst.

Fot. 1903

værkerne en diagonalvendt teglflise (26 x 26 cm), prydet med en groft hugget roset med seks lancetformede blade. Denne flise, som er synlig i det nuværende tårns klokkestokværk, må ved sin placering i gavlens top vise, at skibet i en periode efter nedrivningen af det oprindelige tårn har haft helt saddeltag og fri vestgavl.

Kirken har dog ikke stået i denne reducerede skikkelse i lang tid, før det nuværende *tårn* blev føjet til. I sin arkitektoniske udformning og ved de enkelte stiltræk er tårnet på een gang nær beslægtet med den øvrige kirke og påvirket af tidlige gotiske strømninger; sine steder, som ved fladskiftet over tårnrummets vinduer, har man fornemmelsen af at stå over for en arkaiserende tendens. Samtidig viser tårnet på flere måder hen til andet kirkebyggeri i Nordøstsjælland, som henføres til sidste del af 1200-tallet; på grundlag af disse forhold må tårnets opførelse tidsmæssigt have fundet sted i sidste fjerdedel af århundredet, jfr. kalkmalerier p. 1119.

Det meget anselige, tre stokværk høje tårn, hvis østmur er rejst på skibets vestgavl, er muret af munkesten i munkeforbandt (stenmål: 26—28x12—13 X 9—10 cm; 10 skifter = 104—106 cm; sine steder er anvendt petringer). I

Fig. 15. Søborg. Indre set mod øst.

N. E. 1933

lighed med kirkens kor og skib er tårnet udstyret med omgribende hjørnelisener, der retkantet springer en halv sten frem, og på østsiden bæres af konsoller over skibets tagflader. Konsollerne er lidt forskellige, dannet af over hinanden udkragede skifter med et rulskifte af kvartrunde sten øverst. Murens storblænding mellem lisenerne er på alle tårnets fire sider oventil kronet med en rundbuefrise, som i den ene ende afsluttes med en halvbue; på østsiden er der dog en halvbue i hver ende. Der konstateres ikke vidnesbyrd om standsninger under opførelsen eller spor efter større ændringer, hvorfor der næppe kan være tvivl om, at tårnet fra begyndelsen har haft den eksisterende afslutning med saddeltag og gavle i syd og nord. Derimod er det ikke sandsynligt, at kamtakkerne er oprindelige, men den centrale del af gavlene, hvis façadeplan er bindig med hjørnelisenerne, viser murværk, som ikke skiller sig ud fra tårnets helhed. Gavlene er smykket med blændinger, der på sydsiden er anbragt i to etager mellem savskifter; i nederste række sidder mellem cirkelblændinger fem spidsbuede felter, hvoraf de to er falsede åbninger, og ovenover er i midten en rundbuet, falset åbning, der flankeres af spidsbuede blændinger. Nordsidens blændingsdekoration, der vendte ud mod søen, er anderledes og giver mindelser om en Golgathascene: Over et savskifte i højde med

tagfoden er anbragt to rundbuede åbninger i spidsbuede spejl, og til hver side for åbningerne sidder et latinsk kors, mens et stort, korset græsk kors skyder sig op i midten. Øverst sidder en falset, rundbuet åbning.

Det fornemme, kvadratiske tårnrum var oprindelig belyst ved tre højtsiddende, spidsbuede vinduer, hvoraf det nordre, med halvstensstik og fladskifte i façaden, er bevaret i tilmuret tilstand; rummet havde kun adgang fra skibet, idet man i dettes vestgavl havde gennembrudt en bred og høj, spidsbuet, falset arkade, der senere er blevet delvis blændet, men stadig spores (nuværende vestportal, se p. 1117). Buen blev smykket med et tre skifter højt vederlagsbånd, der med et hulet og et rundet led over en vulst har mindelser om et hulkehlprofil. Tårnrummets hvælv bæres af helstens hjørnepiller, der ikke er i forbandt med væggene, hvilket angiver, at hvælvslagningen er foretaget efter, at tårnets mure var nået i det mindste over første stokværk; men efter hele byggeriets karakter har man indtryk af, at rummet fra første færd var beregnet på at skulle overhvælvles. Situationen viser tillige, at pillernes vederlagsbånd, der er magen til kragbåndene i tårnbuen, skulle have siddet i samme niveau som disse, og at man på østvæggen havde planlagt et fælles, gennemgående profilled; men da hvælvene skulle opmures, har det været nødvendigt at placere vederlaget fire skifter højere — antagelig for at skjoldbuerne kunne føres frit over vinduerne — og dermed forsvandt den forudsete sammenhæng med tårnbuen.

Gennemførelsen af tårnrummets *helstens krydshvælv* er rigere end sædvanligt; af udviklingshistoriske grunde og måske for at opnå et mere levende relief disponerede bygmesteren hvælvene med hjørnepiller og skjoldbuer. På de rektantede piller udspringer de spidsbuede, helstens skjoldbuer, der langs kapperens fødselslinier beriges med et vulstskifte, samt de forneden rundede halvstensribber, der hviler på dværgsøjler med hulkehlkapitæler (fig. 8).

Der kan næppe være tvivl om, at det særprægede rum med den højtsiddende belysning har haft et særligt formål, muligvis har det været et kapel; men om det har været indviet til Jomfru Maria, som C. G. Schultz har formodet³⁵, er usikkert. Måske skal rummet, hvor der er truffet en muret begravelse (se p. 1142), opfattes som hvilested for en stormand³⁶. Hvælvets udformning med dværgsøjler, der er nær beslægtede med dem i den nærliggende kirke i Hjørunde, mens begge steder sikkert viser hen til hvælvene i Roskilde domkirkes midtskib (DK. Københavns amt, p. 1382 ff., fig. 78—81), angiver med støtte i den stærkt restaurerede, kalkmalede dekoration på ribberne, at tårnrummets indretning må have fundet sted i årtierne op mod 1300.

Bjælkehuller og aftrapninger af murtykkelsen indvendig angiver, at der oprindelig var tre nogenlunde lige høje stokværk over det hvælvede tårnrum, men på et senere tidspunkt i middelalderen, vel senest da kirken erhvervede

Fig. 16. Søborg. Indre set mod vest.

N.E. 1955

den store Fastenowe klokke (jfr. p. 1141), blev tårnets indre ændret³⁷, antallet af etager mindsket til de nuværende to, idet der på indersiden af alle fire vægge blev muret en halvanden sten tyk påføring til understøttelse af klokkestolens bjælkelag. Denne bæring, som er udført med store helstensstik med vederlag på opmuringer over tårnrummets hjørnepiller, er delvis ført hen forbi andet stokværks åbninger (to mod syd og vest, een mod nord) og har øget klokkerummets højde betydeligt (fig. 8). Der kan ikke være tvivl om, at denne bæring, som er muret af munkesten og har ridsede fuger, er indrettet til den eksisterende, usædvanlig store klokkestol (p. 1141). Klokkestokværket har til hver side et spidsbuet glamhul, der mod nord er falset, mens det østvendte er mindre end de tre andre.

Allerede i 1300-tallet er koret og skibet blevet forsynet med *hvælv*, sikkert samtidig med, at kirken bliver hvidtet indvendig. Efter formen er korets hvælv, som Jakob Kornerup har noteret³⁸, det ældste, og da hvælvslagningen i skibet på grundlag af kalkmalerierne må sættes til tiden omkring 1350 (jfr. p. 1120), kan der ikke være forløbet lang tid efter tårnets færdiggørelse, før man pillede trælofterne ned og påbegyndte kirkens overhvælvning. I koret er indbygget to fag halvstens krydshvælv, hvis helsten brede skjoldbuer bæres af retkantede hjørne-

og vægpiller. Skjoldbuerne, hvis vederlag ikke markeres, er spidsbuede på langmurene, mens de på grund af bygningens bredde bliver flad-rundbuede på endevæggene. Gjordbuen har trekløverformet profil og udgår helt fra gulvet, mens halvstensribberne, der er tilspidsede forneden og retkantede øverst, har vederlag på konsoller, der i midten er dannet på gjordbuens kvartstave.

Efter arbejdet i koret tog man fat i langhuset, hvis overhvelvning betød en radikal omdannelse af rummet, der blev *toskibet*, idet hvælvene på grund af bygningens store bredde måtte ordnes i to langsgående rækker, der i midten bæres af tre murede søjler. Det er utvivlsomt ved denne lejlighed, at der af hensyn til hvælvene er foretaget en lukning af den øvre del af åbningen i triumf- og tårnarkaderne; den brede romanske korbue blev omdannet til en spidsbuet dobbeltarkade, båret af en svær, firsidig midtpille, som i 1600-tallet afløstes af en lavspændt kurvehanksbue³⁹; denne atter ændret 1941 (sml. fig. 14 og 15). Skibets halvstens krydshvælv hviler i udhugninger i væggene, hvor fødselslinien er beriget med en vulst, og svarende hertil afsluttes de muligvis svagt tilspidsede piller foroven uden kapitæl, blot med en vulst, hvorover ribber og buer udspringer og stråler til alle sider.

Mellem søjlerne indbyrdes og mellem søjlerne og skibets ydermure bæres hvælvene af spinkle gjordbuer, der ligesom halvstensribberne er profileret i spids trekløverfigur; dog er ribberne foroven retkantede i det fag, der indeholder sydportalen. Gjordbuerne har ved væggene vederlag på halvcirkulære dværgsøjler, hvis top angives af vulstled, mens konsolfoden opviser forskellige former. To af søjlerne (nordøsthjørnet og nr. 2 østfra på sydvæggen) bæres af et menneskehoved (fig. 23), nr. 3 på nordvæggen af et oksehoved (fig. 24), mens de øvrige søjler nedadtil afsluttes med omvendte kegler, der ender i en kugleformet knop. Ved et uheldigt, lokalt initiativ i 1920'erne blev to konsoller på nordvæggen behugget og malet i et forsøg på at omdanne dem til henholdsvis et ørne- og et løvehoved, men de ældre former blev kort tid efter genskabt, så godt det var muligt⁴⁰.

Før kirkens restaurering 1940—41 skjultes det nederste af de tre søjler under skibets gulv, men da man dengang anstillede de allerede nævnte undersøgelser, viste der sig rester af pillernes fundering og usikre spor efter baser (fig. 11, 12). Ved den efterfølgende restaurering blev gulvet sænket, og man komponerede det nuværende sæt baser, for hvis ejendommelige enkeltheder og romaniserende former, der ikke ser ud til at have været fuldstændig hjemmel⁴¹. Søjlefødderne, der er fire skifter høje og ens på alle tre piller, er profileret med en vulst over hulkehl, adskilt ved glat skifte; over et glat skifte hviler de på en to skifter høj plint, der foroven er skråt affaset. Forskelligt formede sten dekorerer fligene på plintene.

Til korets sydside er antagelig i 1400-tallet føjet et *sakristi* (fig. 4), hvis vest-

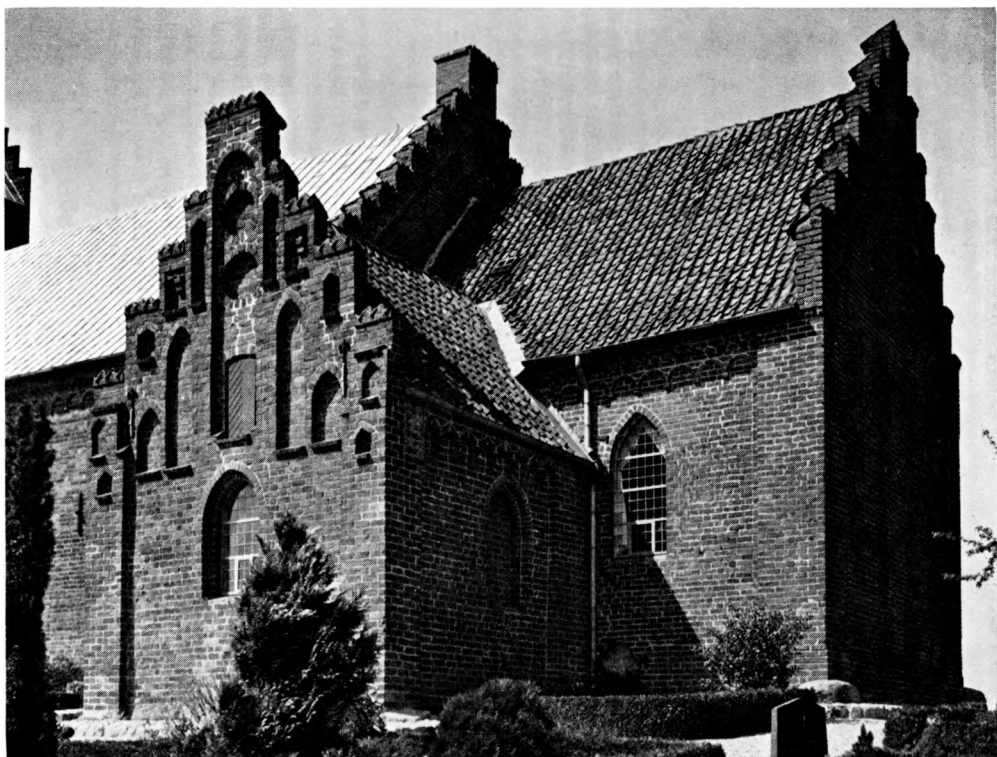

Fig. 17. Søborg. Kor og sakristi set fra sydøst.

N. E. 1955

mur ligger i flugt med skibets triumfvæg. Denne bygning er på det nærmeste kvadratisk i grundplan og opført på en synlig markstenssyld af røde munkesten, overvejende i munkeforbandt, hvori enkelte mørke sten fordeler sig dekorativt uden mønster. Sakristiet er smykket med hjørnelisener ligesom kirkens andre bygninger, og langsiderne krones af en spærstikfrise, båret af konsoller af tre, successivt udkragede, rundede sten. Gavlen har en righoldig dekoration af spidsbuede højblændinger med fælles fodlinie. Endnu i middelalderen blev bygningen forhøjet og forsynet med kamtakker, i hvilke der er indeklemt et ekstra sæt små blændinger af vekslende form (fig. 17). Oprindeligt havde sakristiet formentlig ingen vinduer; et eller to blev indsat 1713⁴², og 1845 blev to vinduer forsynet med nye, støbte jernrammer⁴³. Døren i vestmuren blev brudt 1722¹⁹ og er 1845⁴³ og 1884¹⁰ forsynet med nye fløje. Sakristiet er indvendig hvidkalket og overhvælves med et samtidigt halvtstens krydshvælv, som uden skjoldbuer bæres af retkantede halvtstensribber, der udspringer i rummets hjørner ca. 70 cm over det nuværende gulv. Som ovenfor nævnt står sakristiet i forbindelse med kirken gennem den oprindelige dør i korets sydmur, hvor man ved behugning har udvidet og omdannet åbningen, der

skærer sig op i hvælvets nordre kappe. Øst for døren skimtes en tilmuret, cirkulær åbning i hvælvet. Det nuværende gulv af gule teglsten er lagt 1953, ved hvilken lejlighed man foruden begravelser (jfr. p. 1142) konstaterede rester af et ældre gulv af røde teglfliser (27x27x6 cm)⁴⁴. Ved sakristiets nyindretning i begyndelsen af 1700-tallet lagdes nyt gulv.

Våbenhuset på kirkens sydside efterfølger et ældre på samme plads, som blev nedrevet 1863. Det er opført 1940—41 efter tegning af H. Lønborg-Jensen af røde munkesten, overvejende i munkeforbandt på en skråkantsokkel af teglsten over en synlig markstenssyld⁴⁵. I gavlen er en trefalset, rundbuet åbning, hvor der i tympanon over døren sidder et marmorrelief med Den gode Hyrde; på en tavle over døren en versificeret indskrift og »E. Anno Domini 1941. S.« (E. S. = Emil Steenvinkel, præst ved kirken 1923—59). Indvendig har det hvidkalkede rum træloft og siksakmønstret gulv af røde tegl.

†*Våbenhus* foran skibets sydportal kendes fra J. Kornerups radering 1856 (fig. 4), der suppleres af oplysninger i regnskaberne, hvorefter det fremgår, at den murede bygning, der indvendig havde træloft⁴⁶, målte ca. 5,6 x 6 m og allerede i 1700-tallet var hængt med tagsten⁴⁷. 1757 blev to nedblæste kamme atter opmuret¹⁹, og 1846 blev murstensgulvet repareret, hvor »den gamle ligsten havde ligget«¹⁸. Våbenhuset blev revet ned 1863, og i grunden fandt man et par mønter fra Christoffer II's og Erik Glippings tid¹¹, hvorved måske antydes, at bygningen er rejst omkring 1400. Efter våbenhusets nedbrydning opførtes et par †*støttepiller* for at stive skibets mur af, og da de blev fjernet 1940—41, fandtes i en flaske et dokument om nedrivningen 1863⁴⁵.

†*Benhus?* Det fremgår af beskrivelser af kirken i 1700-årene, at der muret op imod våbenhuset, men fri af skibet, befandt sig en lille †*bygning*, 1788 kaldet geværkammeret²⁰, hvor landmilitsens våben havde været opbevaret; til andre tider kaldes den et lille materialhus⁴⁸. Tilbygningen, der var opført af tegl og afdækket med tagsten, målte knap 4 x 4 m og var ca. tre meter høj fra terræn til tag; den var indvendig hvælvet og blev undertiden identificeret med dronning Helvigs begravelse jfr. p. 1143, men har muligvis været et benhus. Nedrevet ved år 1827¹⁷.

Også foran skibets norddør har der eksisteret et †*våbenhus*, nedlagt som adgang til kirken før midten af 1700'erne⁴⁶, og utvivlsomt identisk med det kalkhus, der omtales 1666—67¹⁵, 1764²⁶ og 1788²⁰, da bygningen, der havde træloft, beskrives som 4,7 m lang og 5,6 m bred og afdækket med røde tagsten. Ved kirkens store istandsættelse 1846—47 udtog F. Køhler, Hørsholm, »den gamle dørkarm fra kirken til det forrige våbenhus« og tilmurede åbningen med 1½ stens mur¹⁸; ved denne lejlighed er bygningen formentlig nedrevet.

Reparationer og mindre ændringer i nyere tid. Korets østgavl blev 1757¹⁹ forsynet med en kam, for at vinden ikke skulle rive tagstenene af. 1846 fandt som

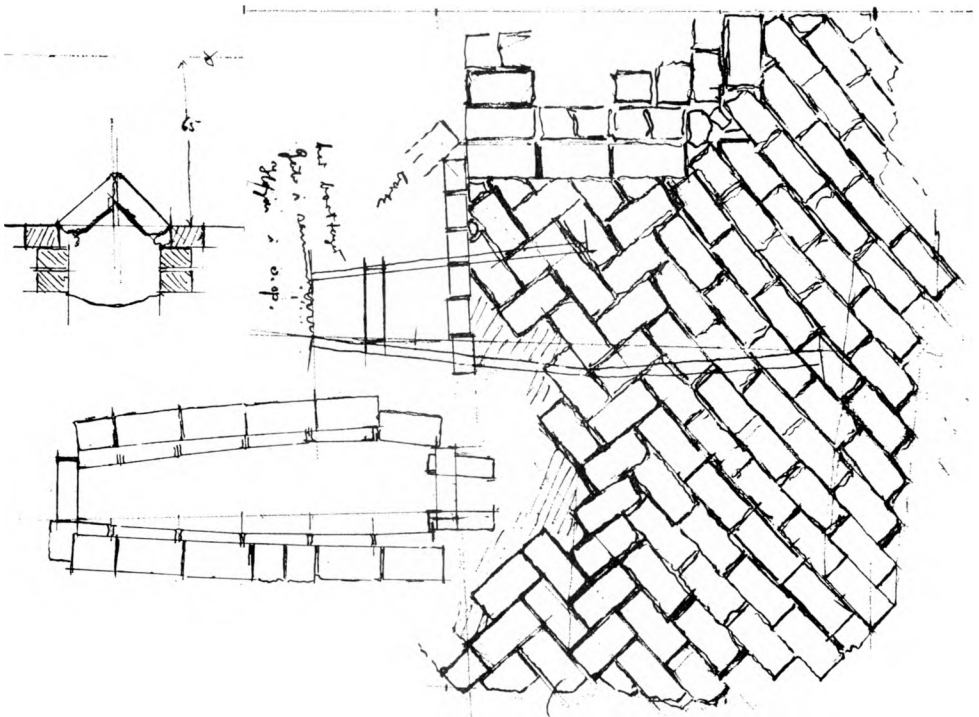

Fig. 18. Soborg. Skitseopmåling 1:30 af middelalderligt teglstengulv og grave i skibets syd-østre hjørne. C. G. Schultz 1939 (p. 1118, 1142).

nævnt en større istandsættelse sted, ved hvilken lejlighed bl.a. den nuværende hovedindgang med »aftrappede« piller blev brudt i tårnets vestmur, mens tårnrummet blev indrettet til våbenhus, hvor man ind til skibet opsatte et skille- rum med en dør; samtidig brød man en 1940 atter tilmuret åbning i skibets sydmur for at give direkte adgang til spindeltrappen, og kirkens »vanzirende« træankre blev erstattet af jernankre. Tillige blev tårnets tagværk fornyet og kammene ommuret, og det er sikkert ved samme tid, at der lægges bly på tår- net, som tidligere havde været teglhængt⁴⁹. I tårnrummets sydvestre kappe er en tilmuret, rektangulær åbning, som måske er identisk med en flere gange omtalt *lem* til ophejsning af materialer⁵⁰. 1743 blev buer og grater anstrøget med brunrødt¹⁹. 1827 blev indsat syv fag nye jernvinduer⁵¹; Jakob Kornerup noterer, at ved kirkens istandsættelse 1867 under Meldahls ledelse, da mure- nes puds og kalk blev banket af, forsvandt flere gamle vinduer⁵². 1876 blev opsat to kulfyrede kakkelovne i skibet¹⁰.

Kirken står nu i blank mur med hvidkalkede blændinger på tårnet. Nær hvert hjørne på skibets nordside er en enkelt aftrappet, teglhængt stræbepille muret i krydsforbandt på markstenssyld; allerede 1663, da den ene blev repa- reret, omtales den som gammel¹⁵. 1716 udbedredes en pille på korets nordside⁴².

Den nuværende fordeling af tagmaterialer, der bortset fra tårnets bly kan følges tilbage til 1700'rne⁵³, er vingetegl på kor, sakristi, våbenhus og halvdel af skibets nordside, mens resten af skibet samt tårnet er lagt med bly. Kirkens *tagværker* er nye undtagen korets, hvis spærfag af eg med to lag hanebånd og krydsbånd formentlig er jævndrende med hvælvet.

Indvendig står kirken hvidkalket med enkelte kalkmalerier og dekorerede buer og ribber; dog er de nyudførte pillebaser ikke hvidtede. Opgangen til orgelpulpituret blev udført 1940—41 i skibets nordvestre hjørne og er i det ydre formet som en pendant til det romanske trappetårn ved sydmuren. I korets sydmur sidder et spidsbuget vindue med blyindfattede ruder; de ovenfor nævnte, rundbuede vinduer i nordsiden blev 1953 forsynet med *glasmalerier* af Gunnar Hansen⁵⁴. Foruden gennem de to ældre, rundbuede vinduer oplyses skibet i sydsiden af to, i nordsiden af tre spidsbuede vinduer, hvis jernrammer i disse år udskiftes med bly. Et lignende vindue vestligst i nordsiden er tilmuret.

Under stolestaderne er der trægulve, i øvrigt har kirken gulve af røde tegl, i sakristiet gule; murstensgulve nævnes 1846¹⁸, og ved restaureringen 1940—41 er påtruffet rester af formodentlig oprindeligt teglgulv (fig. 10 og 18).

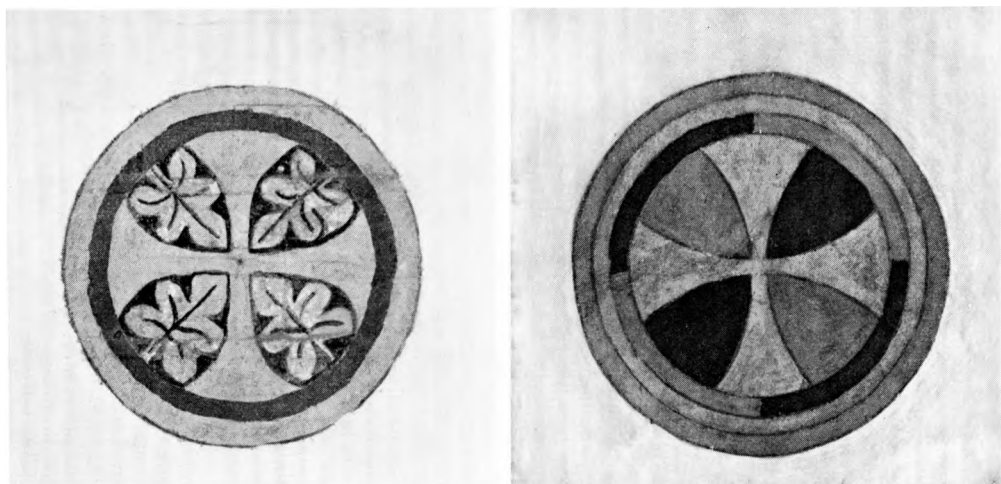
På korets sydside er indmuret en lille kanonkugle, og i hjørnelisenens 8. skifte over sokkelen ses en løber med *runeindskrift* indridset før brændingen: »den første (sten?)« (Danmarks runeindskrifter nr. 257).

Ved undersøgelsen af det murede alter 1924 blev fremdraget en formsten med rundstav og en stump rødt glas⁵⁵.

KALKMALERIER

I kirken findes kalkmalerier, der i tid strækker sig fra sidste halvdel af 1200'rne og til begyndelsen af 1500'rne. Tårnrummet har en senromansk hvælvdekoration fra o. 1275; den gotiske udsmykning omfatter korhvælvets og skibshvælvingernes enkeltheder (kapperne er blanke, der er mærkeligt nok ikke fundet loftrosetter), mens billedmotiver ses spredt på triumfvæg og skibets nordvæg. Desuden er der på næsten alle vægge afdækket i alt 9 indvielseskors. Om alle malerier gælder, at de ikke blot er hårdt opmalet, men de er også ændret, ribbedekorationerne vistnok til ukendelighed; af figurmalerierne synes kun »Stefan«s ansigt (nr. 3 b) at have bevaret et nogenlunde oprindeligt tidspræg. Ribbedekorationerne er formentlig ændret allerede af Kornerup (og Rahbek) ved afdækningerne og restaureringerne i slutningen af 1800'rne, og ved kirkens hovedrestaurering i 1941 opmaledes de af en lokal maler, mens Ole Søndergaard (og V. Steensgaard) rensede og opmalede figurbillederne, jfr. nedenfor. En datering af de forskellige malerier vil derfor være behæftet med stor usikkerhed.

1) *Dekorationen i tårnrummet*, o. 1275, omfatter ribber med dværgsøjler,

N. E. 1955

Fig. 19—20. Søborg. Indvielseskors. 19. På korets nordvæg, vestfag. 20. På skibets nordvæg, næstvestligste fag (p. 1127).

skjoldbuer og motiver i ribbekryds og over skjoldbuernes spidser. Ifølge bygningsundersøgelserne (p. 1112) er tårnhvælvet afhængigt af Roskilde domkirkes midtskibshælv og antages derfor at være fra sidste halvdel af 1200'rne, og decorationen tør derfor tidligst ansættes til o. 1275. Den er nu meget ændret, men det oprindelige udseende ses på et par farvelagte tegninger udført af Kornerup ved afdækningen 1883 (jfr. fig. 22). Ribberne, der forneden er rundstavprofilerede, højere oppe, uden egentlig overgang, retkantede, var forneden dekoreret med en fortløbende række hjerteblade, hvori var indskrevet en trekløver, fortsat på den retkantede del med en rad små hjerteblade. Trekløverne vekslede i rød, gul, hvid, grøn farve på henholdsvis grøn, grå, gul og rød hjertebund, mens omgivelserne atter veksler i gråt, gult og rødt. Dværgsøjlerne havde på kapitælets to sider en stiliseret rød og grøn kløverplante på grøn og rød bund, og om søjleskafterne snoede sig bånd i farverne rød, gul, grå, hvid. De små hjerteblade på ribbernes øverste del var vekslende grå og røde. Decorationen med de indskrevne kløverblade findes nu kun med ændret form og farver på de sydøst-nordvest gående ribber og i deres fulde længde. De to andre ribber har nu i hele deres forløb en geometrisk dekoration, der ikke er nævnt i Kornerups beretninger, og den på hans farvetegning gengivne rad af langstrakte, røde og grå småruder på den retkantede del af ribben er forsvundet. Decorationen på ribbernes sider, en spinkel, rød bølgeranke med let svungne blade, er formentlig også en nykonstruktion, da den ikke er omtalt i originalberetningen. De fire liljer, der udgår fra ribbekrydset er nu opmalet henholdsvis røde og grønne med smal, gul kantbort, skønt farvetegningerne kun har vekslende rødt og gråt. Skjoldbuerne var oprindeligt gråmalede med kvaderfuger begrænset af

to røde linjer; de ledsages af bånddekorerede hvide og røde rundstave, og fra buernes issepunkter rejser sig bladmontanter i to varianter med åben skaft-ring⁵⁶; de var oprindelig grå og røde (nu ændret).

2) (Fig. 24) O. 1300 eller tidligere, *Johan Olde...s våben*. Ældst blandt de gotiske malerier er et våbenskjold på triumfvæggen, syd for den romanske kor-bue, i de senere indbyggede hvælvs vederlagshøjde. Det afdækkedes af Kornepup 1883, og hans beretning er af særlig interesse, fordi han skriver, at maleriet lå »dybt under Kalken, malet paa selve den røde Mur, som saaledes bevislig har staaet bar med tilskaarne Fuger« (jfr. dog ovenfor p. 1101). Våbenet, der nu ses fuldt opmalet efter restaureringen 1941, lodret delt med ensfarvet første felt og bred tværbjælke i andet, har som hjelmtegn en tøndehjelm med vesselhorn. Indskriften, med gotiske majuskler (noget normaliserede på Kornepups tegning) lyder: »IOHAN OLTE/...DA«, hidtil tydet: Johan Olte da(pifer), d. e. drost. Den tomme første del af anden linje viser imidlertid, at navnetydningen er usikker, idet et sidste led af navnet kan være forsvundet. Olte kan være førsteled i former som Oldeland, Oldendorp, Olderog, Oldewik og flere andre og tolkningen af »da« som da[pifer] må betegnes som tvivlsom⁵⁷. Hvad dateringen angår, kan bogstaverne passe på tiden fra o. 1275—1325. Om tøndehjelmten oplyser et responsum fra Tøjhusmuseet⁵⁸, at den er almindelig fra slutningen af 1100'erne og i 1300'erne afløses af bacinet'en, mens den bevares længere i heraldikken. »Den i Søborg afbildede type med de højsiddende øjenhuller regnes for at være 1300-tals.« Den endelige datering bliver derfor en bygningshistorisk sag, og dersom kalkmaleriet er anbragt *før* overhvælvningen, hvad der er det sandsynligste, kan våbenet næppe være yngre end o. 1300. Med hensyn til skjoldform, bogstavtyper m.m. kan anføres en nærstående parallel i Århus Vor Frues skjoldfrise; men ingen af dennes våben er med sikkerhed identificeret⁵⁹.

Hvad placeringen på triumfvæggen angår, kan den skyldes, at Johan Olde... lå begravet nedenunder og da måske i en af de p. 1143 omtalte »romanske« grave.

De øvrige kalkmalerier er, så vidt det fremgår, malet, efter at kirken var blevet hvidtet indvendig, hvilket antages at være sket samtidig med overhvælvningen. — Dateringen af malerierne er, som nævnt, på grund af den overleverede tilstand behæftet med usikkerhed, og de følgende malerier vil derfor blive behandlet ikke efter deres formodede kronologi, men efter deres plads i kirken, først søjler, så vægge og til slut den ornamentale dekoration og indvielseskorsene.

3) *Malerierne på den midterste søjle*. Her ses på vest- og nordsiden billeder af Johannes Døberen og antagelig Stefanus, de to protomartyrer, formentlig (nogenlunde) samtidige, o. 1350, samt mod syd en noget yngre fremstilling,

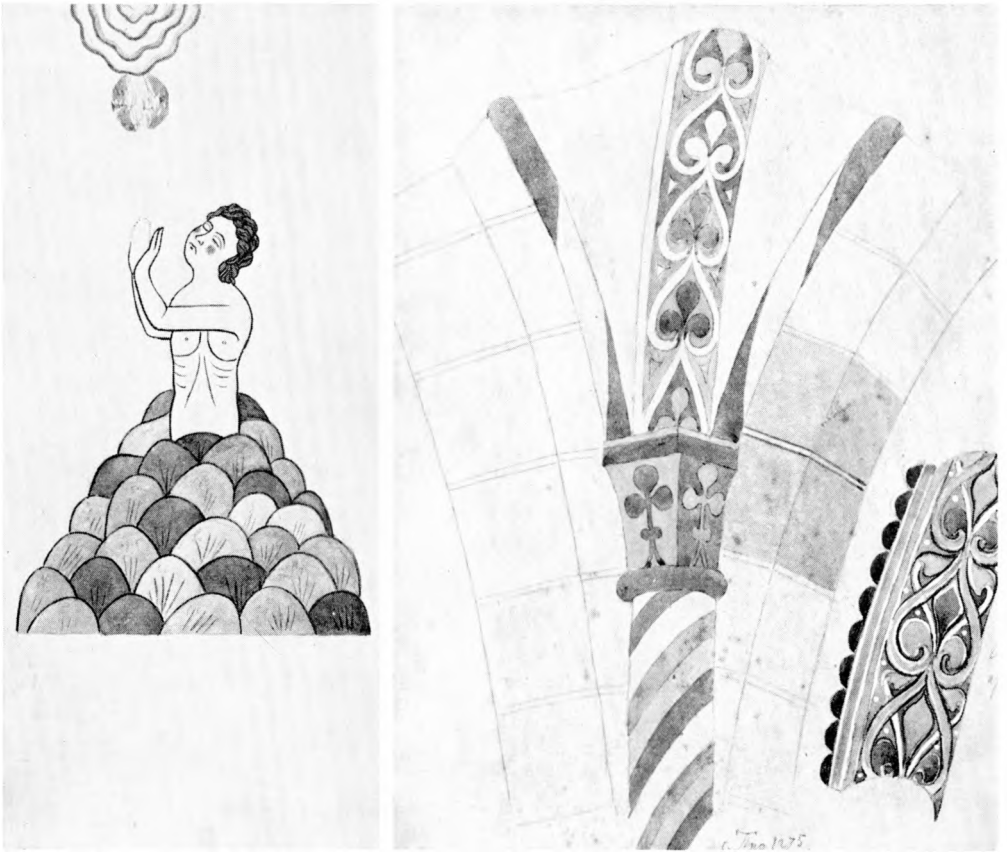

Fig. 21—22. Søborg. 21. Kalkmaleri på den midterste søjle. Efter akvarel ved J. Kornerup 1883 i Nationalmuseet (nr. 3b p. 1122). 22. Hvælvingsdekorationer i tårnrummet, til venstre som de forefandtes, til højre forslag til »variation«. Efter akvarel ved J. Kornerup 1883 i Nationalmuseet (p. 1119).

måske af den fattige og den rige ved korsets fod, snarest fra sidste fjerdedel af 1300'rne.

3 a) *Johannes Døberen*. O. 1350, næppe meget senere, men muligvis noget tidligere. Billedet, der ifølge Kornerup var meget råt udført og meget defekt, er mere eller mindre nymalet 1941, især ansigt, skæg og hår samt store dele af kappen. — Johannes er fremstillet med glorie, langhåret og langskægget, iført knælang kamelhårskjortel. I venstre holder han en frontal skive med korslammet, højre hånd løftes velsignende. Kamelhårskappen er grålig, hans glorie (på Kornerups akvarel med dobbelt konturlinje, nu anderledes) gul, lammets skive grøn med gul rand. — Denne Johannestype, med lammet på en fremadvendt skive (glorie eller måske snarere en alterdisk)⁶⁰ tilhører 11—1300-årene — det berømteste eksempel er vel stenstatuen på Reims' domkirke (la Chapelle Saint-Jean-Baptiste) fra 1375 — den afløses af Johannes pegende på lammet, der ligger på bogen, som han holder i venstre hånd.

3 b) (Fig. 21) o. 1350. Antagelig *S. Stefan* (jfr. nedenfor), det bedst bevarede billede; øjnenes form og kindernes røde pletter genkendes fra samtidige malerier bl.a. i Kirkerup (DK. Kbh. amt p. 751 ff.). Protomartyren, endnu uden helgenglorie, står nøgen, halvt skjult i en stor bunke af forskelligt farvede rullesten med oprakte hænder (den højre nykonstruktion); fra en sky udgår, med Kornerups ord, »en Gjenstand, som paa Grund af Utydelighed ikke lader sig bestemme«, nu opmalet som en velsignende hånd foran en korsglorie; måske har det været en martyrkrone(?). Bortset fra denne rekonstruktion og hændernes stilling afviger Søndergaards opmaling 1941 ikke meget fra Kornerups akvarel. Dette gælder dog ikke de farvevarierede sten, hvor Kornerup kun angiver rødilla (dekomponeret rødt?), lyserødt og grønt, samt skygningen af stenene.

Mod andre tolkninger af billedet, f.eks. som en dåbsscene eller en af jorden opstående død taler bl.a. den fra skyen udgående hånd, der antyder, at det drejer sig om en martyrszene; i så tilfælde foreligger der næppe andre muligheder end Stefans stening (selv om en tilsvarende fremstilling vistnok er ukendt). Billedet må da, ligesom den apokalyptiske kvinde, opfattes som en repræsentationsfremstilling, løsrevet fra den egentlige scene med henholdsvis stenkasterne (og Saul) og den syvhovede drage.

3 c) Sidste fjerdedel af 1300'rne. *En fattig og en rig ved den korsfæstedes fødder*. Formodentlig identisk med den senere så populære fremstilling af *den fattige og den rige* ved korsets fod⁶¹, hvor tråde fra de to knælendes hoveder antyder, i hvilken retning deres fromme og ufromme tanker går. Men ligesom ved det foregående billede er alle forklarende billedudslag udeladt.

Maleriet har undergået store forandringer siden Kornerups afdækning 1883. Kristi grønne lændeklæde er blevet forkortet og afskåret, så det nu nærmest ligner et par posebukser, korset er suppleret med en øvre arm og inri-skriftbånd, den fattiges fødder er suppleret med sko, medens skoene er taget af den rige, hvis bælte også er ændret. Efter krucifiksfigurens magre type, de spinkle armenes smukt svungne bue, det halvlange, foran opslidsede lændeklæde, som sikkert er nogenlunde rigtigt på Kornerups tegning, de krydsede fødder med indadvendte tæer og rigmandens dragt, skulle der være god hjemmel for den ovenfor givne datering. Den riges korte kofte er grøn med lavtsiddende hvidt bælte (hvide hoser), den fattiges kutte grå. Ansigterne mangler ethvert tidspræg.

4) (Fig. 23) O. 1350, muligvis noget tidligere. *Maleriet på den vestligste søjle, »Nådestolen« og »den apokalyptiske kvinde«*. Maleriet var stort set velbevaret ved afdækningen; dog er Guds Faders hænder og hele Jesu krop med lændeklædet nyrekonstruktion ligesom de brune centrumspunkter i stjernerne. Ole Søndergaard skriver i sin restaureringsberetning 1941: »Maleriet som Helhed er usædvanlig rigt i Farvevirkning: En dyb brun i Gudfaders Kappe og i Jomfruens

Fig. 23. Søborg. Kalkmaleri på den vestligste søjle. Efter akvarel ved J. Kørnerup 1883 i Nationalmuseet (nr. 4 p. 1122).

Straalekrans der har blaagrøn Baggrund; hendes Kjortel er lysegrøn med let brunlige Foldeskygger; Gudfaders Tronsæde brungraat i flere Nuancer; der findes to gule Farver, en ganske let og en tung okkeragtig; desuden en rød

Fig. 24. Søborg. Det ældste, kalkmalede våbenskjold i kirken, malet på triumfvæggens upudsede murværk. Efter akvarel ved J. Kørnerup 1883 i Nationalmuseet (nr. 2 p. 1120).

Okker« (i den gule og røde ovalramme). Ansigterne er nu ret forskellige fra Kørnerups akvarel.

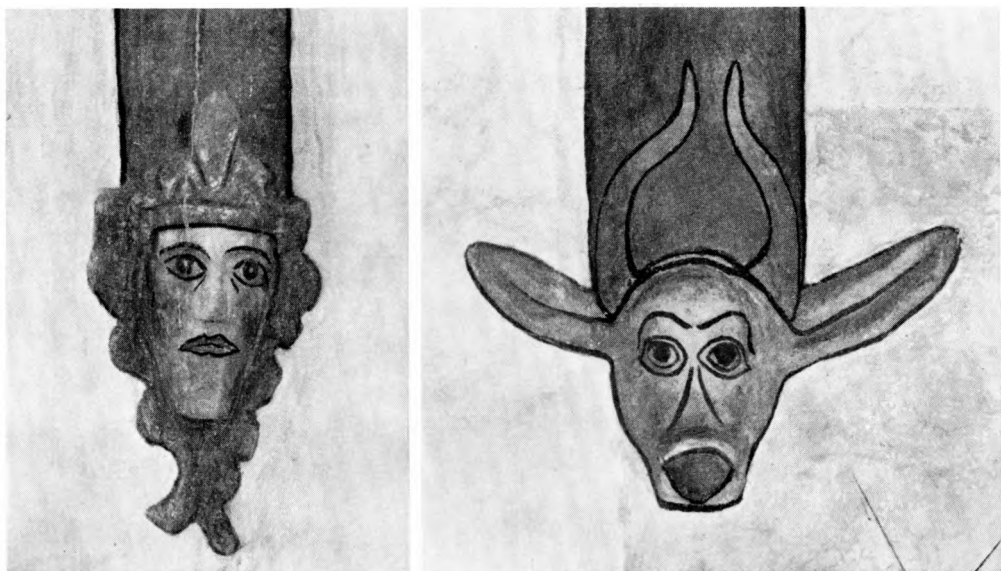
Den apokalyptiske kvinde »klædt i solen, med månen under fødderne, kronet af stjerner, skreg i fødselsveer« (Johs. Åbenbar. 12,1), »og hendes barn blev borttrykket til Gud« (12,5). Dette barn identificeres ofte med Jesus og kvinden med Maria, månen opfattes ofte som symbol på det onde — Maria med barnet i »solgisel« og med måneseglen under fødderne er senmiddelalderens almindeligste fremstilling af dette emne. — Kvindens afværgende gestus hentyder til den syvhovedede drage, der var parat til at sluge barnet, så snart det blev født (Åb. 12,3). »Nådestolen« eller Treenigheden er her fremstillet i lodret plan: Gud Fader på en alterbordslignende

trone holder sønnens afsjælede legeme (her uden kors) frontalt foran sig, mens Helligåndsdue dalder ned fra oven flankeret af to engle med svingende røgelsekar; to andre engle med store messekerter flankerer tronen — alt på stjernestrøet grund. Begge scener er omsluttet af en oval »mandorla« og således knyttet sammen til eet. Symbolikken er dunkel, men peger formentlig på sammenhængen mellem Jesu offerdød og den apokalyptiske kvindes drengebarn, der engang skal vogte alle folkeslag med jernspir (Johs. Åbenbar. 12,5).

5) *Andre kalkmalerier på triumfvæggen* (jfr. p. 1118). Slutningen af 1300'rne. Apostlen *Paulus* (næppe Matthæus) med sværd og bog samt et *våbenskjold*. Apostlen er iført okkergul kjortel og brunt slag; i glorien er der vekslende blå og røde sømlignende stråler. Våbenskjoldet er lodret delt, felt 1 hvidt, felt 2 en halv hvid, uregelmæssig stjerne på blå bund.

Maleriet, der afdækkedes ved den Kørnerup-Rahbekske restaurering 1894, er i modsætning til det ovenfor omtalte skjold med Johan Olde...s navn malet på et hvidt pudslag, efter hvælvslagningen og korbuens tvedeling. Da korbueforholdene ændredes 1941 (p. 1114), gik højre fod tabt, men suppleredes efter et ældre fotografi samtidig med, at »et større Parti af Kalkpudsen midt over Figuren« fæstnedes ved hjælp af tynd mørtel. Måske mærke for en begravelse nedenunder?

6) *Malerierne på skibets nordvæg*. 6 a) Sidste halvdel af 1300'rne. Formentlig

N.E. 1955

Fig. 25—26. Søborg. Kalkmalede fantasihoveder på ribbernes dværgsøjlekonsoller (p. 1126).

S. Gertrud, i østfaget, stående i en malet, halvrund niche med spidsvinklet afslutning over spids trebue, bunden strøet med sekspunktrosetter. Helgeninden bærer krone over den gifte kvindes hvide hovedklæde, der i den nuværende opmaling går i eet med slaget. Bag den gule krone en grøn glorie. Under den røde, fodside kjole ses lange, svejede, spidse, sorte skosnuder. I venstre hånd, hvis fingre er suppleret 1941, holder hun en bygning, af hvilken kun gavlen og et lille stykke af taget var bevaret, nu rekonstrueret som en tårnløs kirke; højre hånd, der manglede ved afdækningen 1883, nymalede ved genrestaurationen 1941⁶². Maleriet, ca. 200 cm over nuværende gulv — dvs. i omtrent samme højde som det store Kristushoved (nr. 6 c) og skibet (nr. 6 d) — er formentlig mærke for et sidealter, vel for det i staden kendte Gertrudsgilde (p. 1096).

6 b) Sidste halvdel af 1300'rne. *Våbenskjold* i hvælvets vederlagshøjde, over foregående. Skjold af form som nr. 2 og 5, med på bagbenene mod højre stående dyr med busket hale (ulv eller ræv?) på blå bund. Sparsomme rester af hjelmtegn. Afdækket 1894. Måske mærke for begravelse nedenunder.

6 c) 1300'rne eller 1400'rne. *Kristushoved* i midtfaget, ca. 175 cm over nuværende gulv (jfr. nr. 6 a); naturlig eller overstor størrelse, malet med sorte streger og lidt rødt, men i den grad opmalet, at der næppe er meget af den oprindelige karakter tilbage. Øjnene er halvt lukkede, håret glat nedhængende til begge sider, lille overskæg, der lader midterste del af læben fri, hageskæg nærmest af form som whiskers. Stor korsglorie med indre, koncentrisk ring, korsarmene ledsaget af røde streger. Afdækket og restaureret 1941. Måske

mærke for sidealter. — Over Kristushovedet er levnet et ukalket stykke væg, hvorpå skimtes minuskler eller tidlig fraktur, formentlig fra o. 1550—1600.

6 d) O. 1520. *Skib med S. Clemens udenbords*, i vestfaget, 185 cm over nuværende gulv (jfr. nr. 6 a). Ifølge en udtalelse fra Handels- og Søfartsmuseet⁶³ er skibet et firmastet orlogsskib — på dette tidspunkt af nyeste type —, måske en karrack, med mastekurve, sat fok, men opgivet storsejl og tredie masts latinersejl. Af skibet, der er malet med sort, ses kun forreste del; under kølen

— på den nuværende opmaling i bunden af skroget — ses en liggende bispefigur, der, bortset fra mitraen, er nøgen, har sammenbundne fødder og muligvis også bundne hænder; skikkelsen synes at hvile hovedet på en tyk stok. Sandsynligvis er der tale om en fremstilling af S. Clemens' martyrium; han blev kastet overbord fra et skib med et anker om halsen. Måske mærke for et sidealter. Maleriet blev fremdraget 1888 og atter overhvidtet, genfremdraget og opfrisket (med flere rekonstruktionsfejl, bl.a. forskibet) 1941 af V. Steensgaard under Ole Søndergaards tilsyn.

7) *I skibet mod vest* (på trappehuset). O. 1400(?). »Benjamins bæger«(?). Hvis det meget fragmentariske og rekonstruerede billede er rigtigt tolket⁶⁴, viser det øjeblikket, hvor Josefs husfoged har fremdraget bægeret af brødrenes (nu forsvundne) sæk. Klædt i lang, rødbrun kofte, med gul turban, løfter han et stort, gult bæger op foran en strudhættet mand, der holder en okse(!) om hornene, mens to barhovede tager dyret i halen. I forgrunden stakitagtige streger. Malet med rødbrunt i lysere og mørkere nuancer, samt en smule gult. Maleriet, der findes på trappehusets østmur i skibets sydvesthjørne i pulpiturhøjde, afdækkedes 1894 og stod urestaureret, til Ole Søndergaard opmalede det 1941.

8) O. 1200—1500. *Vinduer, døre, hvælvingsribber og -buer*. Vinduer og døre har malet murstensstik med prydskefte, en normalisering fra 1941. I skibets næstvestligste sydvindue, der blev genåbnet ved restaureringen 1940—41, er buens underside og stikket malet med forskudte kvadre, vekslende røde og grå, med henholdsvis grå og røde kantstriber (formentlig delvis på gammelt grundlag). Om korets nordvindue skriver Kornerup 1887, at han fandt buen bemalet med røde og grå sten.

Ligeså normaliseret er decorationen på ribber og buer, først »modificeret« af Kornerup, dernæst 1941 opmalet af en lokal maler, således at ethvert spor af middelaldermalingens charmerende uregelmæssigheder er forsvundet⁶⁵. Alle buer har nu malede kvaderbånd, vekslende grå og røde, alle ribber ensartede, røde siksakbånd. Tre af ribbernes dværgsøjler har forneden groteske fantasi-hoveder, der er bevaret i stærkt opmalet stand (jfr. fig. 25—26), se iøvrigt p. 1114 med note 40. Ud fra indberetningernes beskrivelse og det nuværende udseende tør man antage, at hvælv- og buedekorationer er påført ret hurtigt efter selve overhvælvningen,

N. E. 1955

Fig. 27. Søborg. Altertavle 1592—93, af Hans de Brügge, oprindeligt udført til Helsingør S. Marie kirke (p. 1129).

9) *Indvielseskors og rosetter* (jfr. fig. 19—20). Hovedparten af de ni *indvielseskors*⁶⁶, der er afdækket i kor og skib, står sikkert i forbindelse med den genindvielse af kirken, der må have fundet sted efter hvælvs-lagningen. Ifølge C. M. Smidt⁴⁰ er indvielseskorsene i sakristidørens stik nymalet. I skibet er de alle placeret i en højde af ca. 225 cm over nuværende gulv, to på sydvæggen,

to på nordvæggen og nu kun eet i vest, på trappehuset, alle stramt opmalet. Bortset fra det vestligste kors på nordvæggen (fig. 19) og det på trappehuset, begge af yngre cirkelslagtype, er de syv andre temmelig ensartede, et slankt kors, hvis smalle arme mere eller mindre brat udvider sig nær cirkelrammen. De fleste af korsene har rundfligede blade af senromansk-unggotisk type imellem korsarmene (fig. 20). Nogle kors er lyserøde på sort bund med grå eller grønne blade, cirkelrammen kan være rød-blegrød eller rød-hvid-grå.

O. 1500. Højt på korets østvæg er med rød pensel malet to store *rosetter*, den ene, i nord, bestående af mindre, karvesnitagtige rosetter med delvis fælles led (jfr. Gudme, Svendborg amt, dateret 1488, Øster Lindet, DK. S.Jyll. p. 2622 og Marie Magdalene, Randers amt), den anden, i syd, en seksodet stjerne dannet af to over hinanden lagte trekanter, hvis spidser er forbundet med buer, og i hvis midte der er indskrevet et af otte krydsende bueslag dannet kors (à la indvielseskors).

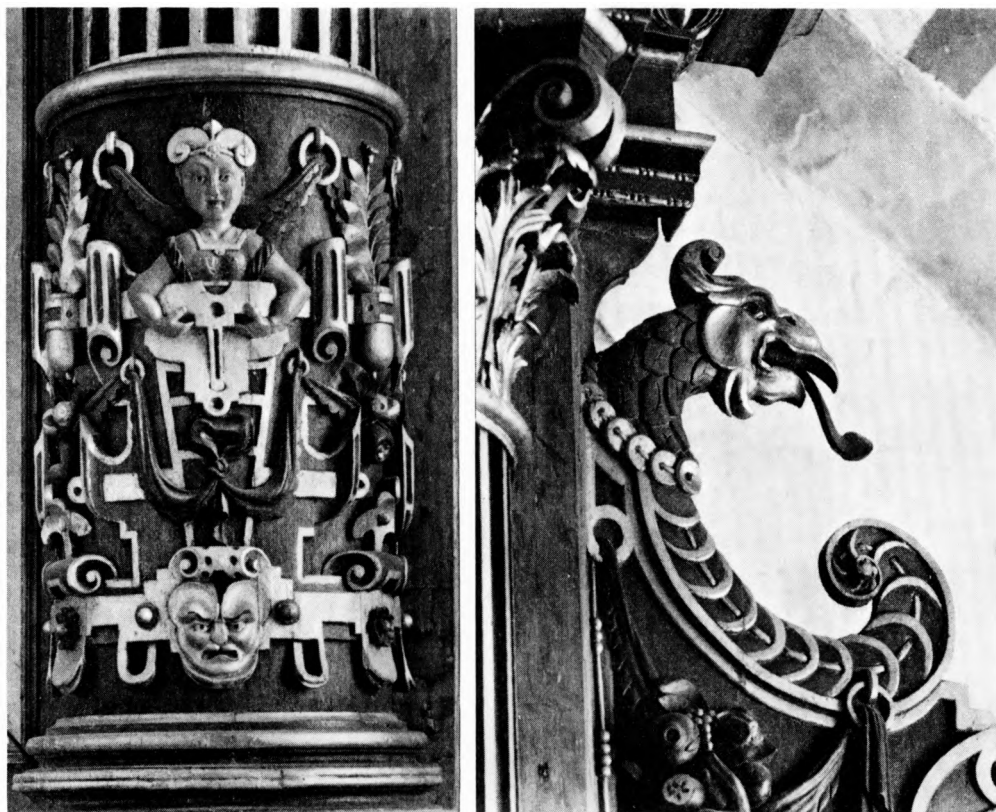
10) 1741. Gardin om altertavlen, jfr. p. 1130.

INVENTAR

Oversigt. Hele interiøret, der sidst 1847 havde undergået en omfattende istandsættelse, er nu stærkt præget af en endnu mere indgribende hovedrestauration 1939—40 (arkitekt H. Lønborg Jensen, V. Hardie-Fischer). Denne gang gjaldt det både bygning (sænkning af gulv, ændring af korbuen m.m.), kalkmalerier og inventar. Det lille processionskrucifiks fra o. 1400, den sengotiske degnestol, Hans thor Brügges altertavle fra 1592 (tidligere Helsingør S. Marie) og den delvis romanske døbefont forblev i det væsentlige urørt (fonten flyttedes). Den fine renæssance prædikestol fornyedes med bevaring af de ornamentale dele, de gamle, barokke stolegavle blev nedbrudt og til dels benyttet som endestykker for bænke i tilbygningerne; de erstattedes af nye i renæssancestil med mærker for slotsherrer o.a. Orgelfaçade og -pulpitur opførtes i »Chr. IV.s stil«, epitafier restaureredes, gravsten opmaledes og anbragtes ved væggene, flere nye mindetavler opsattes.

Alterbord, sikkert middelalderligt, men ommuret endnu i katolsk tid (og 1924 udhulet for anbringelsen af skabe), af munkesten, med dækplade af sort, skånsk eller bornholmsk marmor (jfr. Kirke-Fjenneslev, DK. Sorø p. 332). Bordet, der står ca. 70 cm fra korets østvæg, måler 169,5x142 cm, er 117 cm højt medregnet sokkelen, som er dobbelt aftrappet. Dækpladen, der blev frilagt 1895¹⁰, er 10,5 cm tyk og har skråkantprofil mod nord, vest og syd. Ifølge en indberetning fra 1893 fandtes »foroven i bordet med åbning mod vest« en tom *helgen-grav*. Ved præstens egenmægtige udhuling af bordet 1924 fandtes rester, der syntes at være bunden af en æske med jernbeslag, nogle små, støbte metalstykker, trækul, en stump af en glastrude m.m.⁶⁷. Ved samme lejlighed indmuredes en tufsten fra slotsruinen, »lige foran Helgengemmet«⁴⁵.

†*Sidealterborde.* Ved udgravningen af kirkegulvet 1940 fandtes rester af tre andre, to i skibets nord- og sydside tæt op ad triumfbuen (formodentlig et Ma-

N. E. 1955

Fig. 28—29. Søborg. Enkeltheder fra altertavlen (fig. 27). 28. Søjleprydbælte. 29. Øvre del af søndre storvinge (p. 1129).

ria-alter og et for kirkens værnehelgen), det søndre 41 x 160 cm, 25 cm under daværende gulvflade, samt midt i kirken »lige bag første hvælvpille« fundamenter for et 2 m bredt alter⁶⁸. Se i øvrigt Kalkmalerier foran nr. 6a, 6c, 6d.

†*Alterklæder*. Inventariet 1647 opfører et gammelt, blomstret damaskes alterklæde⁶⁹; blandt andre nævnte kan anføres et 1760 anskaffet af karmoisinrødt silkeplys kantet med sølvgaloner og midt på broderet det kgl. navn, krone og 1760¹⁹; 1816 var det efterhånden halveret af ælde og råd²¹.

Altertavle (fig. 27—29) udført til Helsingør S. Marie kirke af Hans de (eller thor) Brügge, der 1592 fik betaling for at gøre den af sit eget tømmer samt for at opstille den i to dage med to hjælpere (jfr. p. 375). 1637 solgtes tavlen til Søborg kirke. Den ret lille tavle, der må regnes blandt de bedste inden for sin art, er just typen på en altertavle fra 1500'ernes sidste tiår; nu indeholder storfeltet et nyere maleri, men har formentlig i lighed med Farumtavlen (Ølstykke hrd.) haft fire felter med nadver- eller katekismusord, og de rigt skårne storvinger er komponeret over de samme eller nærbeslægtede forlæg, som findes i

N. E. 1955

Fig. 30. Søborg. Alterstage (p. 1131).

Rorup- og Ølsemagletavlerne i Københavns amt (DK. Kbh. amt p. 116, 1260), og det samme kan gælde Vejby i Holbo hrd. Topstykket er rigere udformet end på den lidt yngre Karlebotavle (p. 891), med tre portalpartier, hvoraf det midterste og største omslutter et relief af »Kærligheden«, de to mindre »Troen« og »Håbet«.

Tavlen, der vel oprindelig kun har været partielt stafferet, rensedes og istandsattes 1925⁷⁰; den har nu kun forgyldning på lister og ornamenter og enkelte farver på frugtgirlander og blade. I frisen moderne, gylden fraktur på blå bund: »Ære være Gud i det Høje«, og med tilsvarende skrift på sort i postamentfeltet: »Jeg er kommen« etc. Joh. 12,46. — Tavlen maledes og stafferedes første gang 1593 med guld og farve af Holger og Hans maler⁷¹. 1745 blev den malet af Hans Nielsen, Ganløse, der 1741 havde trukket et smukt gardin af blå og hvid limfarve om tavlen¹⁹; 1864, i en periode da alt kirkeinventar skulle være ege-

træsmalet, ønskede man malingen på alterrammen fjernet¹⁰.

Altermaleriet, Kristus som tolvårig i templet, olie på lærred, er signeret A. Thomsen 1842. 1841 bestilte kirken et alterbillede hos professor Lund, og 1843 fik historiemaler Thomsen betaling for billedet⁴³.

Maria med barnet (fig. 34), fra 1500'rne, skænket o. 1940⁷², formentlig købt i en kunsthandel, af eg, 37,5 cm høj. Svage farvespor, rødt på kjolen, blå og forgyldning på kappen samt guld i håret. På prædikestolens opgangspille.

Altersølv. Kalk, 1730, med bæger fra 1877, ganske svarende til de fuldstændigt bevarede i Uggeløse og Lyng (Lyng-Frederiksborg hrd.), begge som Søborgkalken udført af Københavnsmesteren Niels Johnsen, der ifølge regnskaberne¹⁹ 1729 omgjorde den gamle kalk og disk og (på det forsvundne bæger) graverede det kongelige navn under krone. Den nye kalk var dobbelt så stor som den gamle. Den sekskantede fod har almindelig barokform, de sekskantede skaftled (det nedre højest) glatte; på det nyere bæger, som sognepræsten ønskede forstørret 1876¹⁰, er graveret et latinsk konturkors, hvis arme har trekloverafslutning. På fodpladen fire stempler: Københavns bymærke 1730, mestermærke NI over 1725 i uregelmæssigt cirkelfelt (nærmest som Bøje 305),

gardeinmærke for P. N. v. Haven samt månedsmærke (vandmanden). Samtidig disk, 25 cm i tv., med graveret cirkelkors og Frederik IV.s kronede spejlmogram; under bunden to mestermærker som kalkens.

Oblatæske, 1863, trind, glat, 4x9 cm, svarende til Gilleleje, Mårum m.fl. Holbo hrd., med graveret græsk kors i firpas og cirkel. På siden graveret skrift: »Søborg Kirke«. Under bunden og gentaget under låget tre stempler: Københavns bymærke 1863, mestermærke S med slyngbånd, hvorpå »Schrøder og Søn« i oval, for Conrad Christian Fredrik Schrøder (Bøje 965) og gardeinmærke for P. R. Hinnerup. 1802 købtes tvende brødæsker af pokkenholt [guajacum officinale] à 1 rdl. 3 mk.²².

Vinkande 1921, fra Michelsen, København. — 1841 nævnes en *†*porcelænskande²². — 1716 blev *†*vinflaske af tin omgjort af Johan Buhne, Helsingør⁴².

Sygekalk, 1857, stemplet Hertz.

Alterstager (fig. 30), fra 1600'ernes første halvdel, 41 cm høje; lysepig af messing. — 1833 anskaffedes et par hvidlakerede *†*alterlys med lamper for 4 rbd.²².

Alterbibel, Luthers 1534, udgave 1755 Nürnberg. Skindbind med messinghjørner, hvorpå der er indgraveret stiliseret bladværk og blomst; spænderne er nu forsvundet. I våbenhuset.

Processionskrucifiks (fig. 31), gotisk, o. 1400, 47,5 cm højt. De vandrette arme, lændeklædets form og bløde folder, de krydsede fødder er karakteristiske træk for krucifikser fra o. 1400 ff.; fra 1300-talstypen er bevaret de store hænder, de skarpe scenelinjer i armene og den flade, næsten halvcirkulære »brystkurv«. Nyere kors. Staffering 1914⁷⁰. På korbuens vestside ved prædikestolen.

(*†*)*Røgelsekar* blev »flyet« hos rotgeteren 1662¹⁵. Til Nationalmuseet indleveredes 1889 en kæde og en ophængningsskive af et røgelsekar, der var fundet på Søborg præstegårds mark »i fundamenterne af Byens formentlige Raadhus« (prot. D 2439). Måske dette?

N.E. 1955

Fig. 31. Søborg. Processionskrucifiks (p. 1131).

†*Messehagler*. I inventariet 1647 opføres en rød fløjls, stafferet med gyldestykke, en gammel, blomstret damaskes og en aflagt, ubrugelig blomstret⁶⁹; 1661 haves en glat, sort af fløjls med gyldestykkeskors. 1665 købtes forskellige stoffer (tre kulører »Thobin«, grønt »Boe Corall«, blommerede silkebånd og karmoisinrød flos-sammet (langhåret fløjls)) til alterklæde og messehagel hos Lambert Mandet, København¹⁵; de senere nævnte hagler har alle været røde.

Alterskranke, antagelig fra restaureringen 1940, af smedejern; den afløste et knæfald med jerngelænder fra 1843⁴³.

Døbefonte. 1) Romansk, af granit, kun kummen, der stammer fra Asminde-rød kirke (hvis nuværende font er fra Gilleleje, jfr. p. 776), er gammel. Den opstilledes i kirken 1873⁷³ på en ny, keglestubformet fod leveret af stenhugger Kielberg²³. Kummen, 86 cm i tv., har spinklere rundstav som mundingsprofil, sværere ved overgang til foden. 1885 noterede Løffler (beretning), at der ved præstegården lå en fontefod ganske svarende til Esbønderups (p. 1027). Fonten anbragtes »på sin gamle Plads« ved den vestligste pille²¹ (jfr. fig. 14), nu i skibets østende mod nord.

*2) 1843, af træ; beskrives i synsprotokollen 1872¹⁰ »af Form og Udseende som en malet Servante . . . upassende«. I privateje.

1715 maledes foden på †font⁴². Fonten betegnedes som dårlig 1808²¹.

†*Fontehimmel* repareredes 1745¹⁹.

Dåbsfad. 1) Nyt, af messing, glat, med påloddede stjerner i hvidt metal.

2) 1885, af elektroplet¹⁰, 42 cm i tv., med graverede scener på randen og i det skålformede midtparti en due. Ude af brug.

**Dåbsfad* 1843, af tin, anskaffet sammen med font nr. 2⁴³. Ophøjet, bredt rillet kant; på den brede flade indenfor graveret: »Søeborg Kirke — 1843«. Privateje i Spanien⁷⁴.

†*Dåbsfad*. Ældre inventarier nævner et stort tinfad i dåben og et mindre af messing. 1887 anskaffedes et messingfad²¹.

Dåbskande af tin, 31 cm høj, som Esbønderups (p. 1028), dateret 1834.

†*Dåbstavle*, 1666 kaldet »Fontetavlen«¹⁵, renoveredes 1745¹⁹.

†*Korskranker*. 1) Formentlig samtidig med bygningen, jfr. ovenfor p. 1107.

2) Gitter, o. 1650. 1740 blev noget »billedhuggerarbejde« overkordøren, hvoraf noget var faldet ned, igen opsat og fastlimet¹⁹. I E. J. Jessens samlinger til Frederiksborg og Kronborg amters beskrivelse⁴⁶ findes aftegninger af to våben, der »står på Kordøren«, for Kula og Vind, henvisende til Arent von der Kula (lensmand på Kronborg 1645 til sin død 1658) og hustru Anne Vind.

Prædikestol (fig. 32—33), et fint og særpræget renæssancearbejde fra o. 1600 og sikkert fra samme værksted som prædikestolen i Vejby (samme herred); bortset fra ornamentdelene og underbaldakinen er stolen helt fornyet ved sidste restaurering⁷⁵. Himlen fra 1871. Stolen er formet som en regelmæssig po-

N.E. 1955

Fig. 32—33. Storfelter fra prædikestolen med relieffer af evangelisterne Lukas og Markus (p. 1133).

lygon med fem nicheagtige portalfelter, vekslende mandlige og kvindelige hermer à la kongepnlpitnret i Kronborg slotskirke (p. 620 ff.) på hjørnerne (med indlagt imiteret murstensbaggrund), postamentfelter mellem bosserede frem-spring, smalle kartoucheagtige nedhæng mellem menneskehoveder, gennemløbende, smalt frisefelt, og svejet underbaldakin, der afsluttes med en stor prydknop. I storfelterne er der relieffer af, fra øst: 1) Markus (fig. 33), 2) rigsvåbnet (der sikkert oprindelig har været midtfelt), 3) Lukas (fig. 32), 4) Johannes og 5) Matthæus. Evangelisterne er gengivet i animeret bevægelse, gestikulerende eller fremadskridende; ved bevægelsen er deres dragter tvunget ind på kroppen, således at underliv, lår og ben tegner sig skarpt under stoffet, særlig udtalt ved Matthæusskikkelsen. Den samme maniererede skæremåde går igen på Vejbystolen, hvis mere tamme hermer ligeledes svarer til Søbørgstolens; de er næppe udført af den billedskærer, der har skåret evangelistreliefferne. —

Underbaldakinen er nu kun firesidet, men en not viser, at der er forsvundet et femte fag. Opgangen er fra 1940.

Himlen opsattes efter synets ønske 1871¹⁰. 1872 gav H. Wille, København »overslag« over en lydhimmel, både snedker- og billedskærerarbejde (55 rdl.), mens H. Würtz, ligeledes København, tog sig af smedearbejdet, og C. Weber ville egemale himlen, forgyldte den med ægte guld og forzire med forskellige farver (38 rdl.)²³.

Stolen står nu i træets farve med forgyldning på ornamenter og evangelisternes kjortler samt enkelte farver på frugtbundter og kapper. På underbaldakinen enkle, sorte maureskeagtige bladornamenter og sorte rammelister. Blå skriftfelter med moderne, forgyldt fraktur, i frisen: »Jesus sagde: Og jeg, naar jeg bliver ophøjet fra Jorden« etc. Joh. 12,32, i postamentfelterne evangelisternes navne og under rigsvåbnet versaler: »Insignia Christiani IIII regis danorum« (»danskernes konge Christian IV.s insignier«), i himlens frise: »Han oprejste ham fra de døde« etc. Eph. 1, 20.

Om ældre reparationer kan følgende udplukkes fra regnskaberne: 1666 »flyede« en snedker stolen »som underdelen var en del affalden«¹⁵, 1741 malede Hans Nielsen, Ganløse, *bogstolen* lakgrøn med cinnoberrøde lister, og 1745 malede samme hele stolen med fine farver, hvor fornøden gjordes, mens »portalen« blev opmalet af ny. 1751 flyttede man stolen længere op mod koret; samtidig forsynede Jens Christensen, Farum, den med ny stikbjælker, pille, bund og trappe med repos, ligesom den repareredes på lister og billeder, opgangspanelet blev malet berlinerblåt 1757¹⁹. 1864 ønskede »synet« malingen aftaget og den oprindelige stil bragt tilbage, hvilket vistnok skete året efter¹⁰.

Timeglas, antagelig det firfagede, der 1740 købtes hos kgl. seilmager Westphalen, København, for 2 rdl. 48 sk., hvortil smeden i Søborg lavede en arm. (1738 havde man købt et for 12 sk.)¹⁹. Typen er den almindelige, der genfindes i flere af amtets kirker, Grønholt (p. 874), Hornbæk (p. 740) m.fl. I standsat 1940⁷⁶, rødmalet med forgyldte kanter, oprindelig var det lakgrønt med cinnoberrøde kanter¹⁹. I vinduesnichen ved prædikestolen.

Stolestaderne fornyedes alle ved hovedrestaurationen 1940—41; på gavlene udskares og maledes våben og navne for 25 adelsmænd og slotsherrer på Søborg samt adskillige andre⁷⁷.

I våbenhus og tårnrum er anvendt flere *gavle* fra *det forrige stolesæt* fra o. 1625—50, adskillige brugt til bænke, hvoraf nogle har gamle ryglæn. De 143 cm høje gavle (fig. 35), der er karakteristiske ved det brede slyngbånd i halspilafteren, findes i tilsvarende udformning i Tjæreby (Strø hrd.). Sekundær maling.

Et højst interessant *†stolesæt* fra o. 1580 kendes fra regnskaber og ældre tegninger (jfr. fig. 36). Efter disse at dømme har det svaret til de endnu bevarede stader i Tibirke (samme hrd.) og hidrørte formentlig fra samme værksted. Gav-

Fig. 34. Søborg. Maria med barnet
(p. 1130).

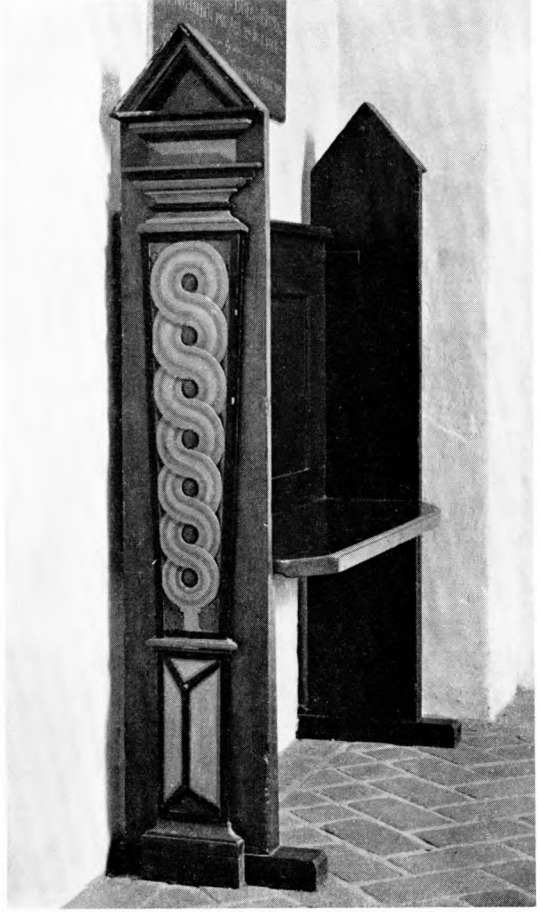

Fig. 35. Søborg. Gavl fra det 1940 afløste stolesæt,
nu anvendt i en bæk (p. 1134).

N. E. 1955

lene har været halvrundt eller tresidet afsluttede; midt på planken har der formodentlig været foldeværk, mens selve gavlfeltet har haft et skjold med forskellige mærker, der vel har været den pågældende stoleejers(?), f.eks. en plov (også i Tibirke), et svingbor (i Tibirke lindes et skjold med hammer og tang, et andet med en greb), to korslagte nøgler (degnestolen i Særløse (Kbh. amt p. 849), har skjold med een nøgle) og de fig. 36 afbildede, hvoraf mærket til højre forestiller pelikanen, der hugger hul i sit bryst for nære sine unger med blodet⁷⁸. Skjoldformerne på aftegningen fra E. J. Jessens samling⁴⁶ er ret varierede, de fleste usymmetriske, tre af tartscheform med tvillingbuet underkant, andre symmetriske og ornamentalt udformede. Måske stammer det sammenstykkede *foldeværkspanel*., der nu er anvendt foran elektricitetsskabet i tårnrummet, fra dette stoleværk.

1740 gjorde Jens Christensen, Farum, to dobbelte stole i koret for skolebørnene og en ny stol sammesteds (4x2 alen) til præstens familie; 1741 maledes de og andre stader, og det fremgår, at der da var tre rader stole i kirken. 1766 lavede Jens Christensen ni nye stole på kvindesiden med bistøder, døre, fod og underlag, og 1771 var der store fornyelser og reparationer¹⁹. 1847 nævnes en hovedreparation⁴³, 1864 ønskedes stoleværket egemalet¹⁰

Degnestol med panelværk og østgavl af type som det ovenfor omtalte †stoleværk fra o. 1580, men omdannet, gavlen har oprindelig siddet i modsat side (vestgavlen er ny); indvendig spor efter det gamle pultbrædt. Brunmalet, foldeværks- og gavlfyldingerne med mørkere baggrund. I smalfyldingerne spor efter en malet kølbue langs de fire sider. I gavlfeltet er akantusbladets ene halvdel rød, den anden blå.

1871 forlangte synet degnestolen, »hvorfra sangen ikke godt kan høres«, flyttet til de to øverste mands- eller kvindestole¹⁰; 1873 blev den fjernet fra koret og anbragt i de to øverste mandsstole²³.

†*Skriftestol* stod tidligere (1741) i sakristiet¹⁹; 1783 satte tømrer Peder Svendsen et nyt panel i skriftestolen på 2 kvadratalen¹⁶.

Bord, o. 1940, i hvis tre fyldinger der er malerier (kopier efter Niels Skovgaard). Over bordet hænger et farvestrålende **trækors*, som oprindelig var alteropsats i Frederiksværk kirke (p. 651). I våbenhuset.

†*Kirkekiste*. Endnu 1831 stod en gammel, jernbeslagen kiste i sakristiet²², formodentlig den, der nævnes i inventariet 1661¹⁵.

†*Pulpitur*. Efter kontrakt af 24. marts 1741 gjorde Jens Christensen, Farum, et nyt pulpitur fra tårnmuren over kvindestolene til det nordre kirkevindue i

11½ alens længde og 5 alens dybde, med opgangstrappe tæt op til tårnmuren over den sidste fruentimmerstol; derpå var otte stole alene for mandfolk, mens kvinderne til gengæld fik overladt de syv korte stole i den midterste rad. Pulpituret maledes samme år af Hans Nielsen, Ganløse, med smukke oliefarver, marmorering og inskriptioner, loftet derunder med blå limfarve¹⁹.

Ved kirkens hovedstandsættelse 1847 forlangtes det overflødige pulpitur borttaget; det skete samme år⁴³.

Orgelpulpitur »i Christian IV.s Stil« udførtes ved sidste hovedrestauration af snedkermester Carl Petersen, Græsted, efter tegning af V. Hardie-Fischer⁷⁹. I skibets vestende. Det afløste et pulpitur med rudefyldinger fra 1840.

Orglet indeholder bestanddele af et værk fra 1840, delvis fornyet ved sidste restaurering af Frobenius. To manualer, pedal, 13 stemmer. Façaden, fra 1940, af brunlakeret fyrretræ, med tre tårne.

Det tidligere †*orgel*, leveret af orgelbygger Starup, var fra 1925. Dets forgænger var fra 1889, udført af orgelbygger Nielsen, Århus, efter tegning af V. Koch; bekostet ved frivillige bidrag⁸⁰.

Pengeblok, 1645, nu 63 cm høj, på nyt fodstykke. Den oprindelige del er beslået med tætsiddende, vandrette jernbånd, fastholdt af søm med store hoveder; tre hængselbånd, to hængelåse fra 1800'rne, nedad afsluttet med en retvinklet spids; pengetragt fra 1872¹⁰. I det midterste hængselbånd er på forsiden graveret årstallet og på det øverste et stempel, vistnok et sammenskrevet T S (hvor S formodentlig betyder smed). 1667 blev blokken opbrudt af tyve¹⁵. Anbragt i skibet ved siden af våbenhusdøren.

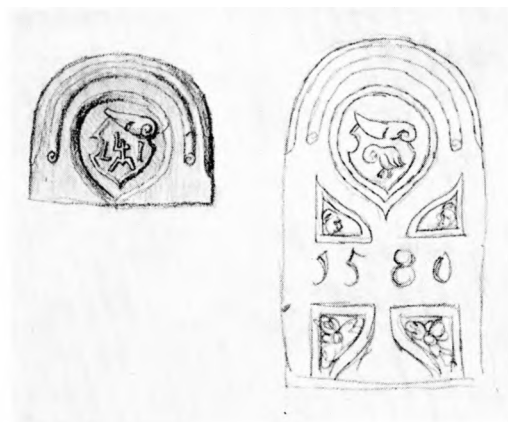

Fig. 36. Søborg. Stumper af gavle fra stolesæt o. 1580. Efter tegning i Nationalmuseet påskrevet: »Set hos Antikvitetshandler 7. I. 1914. Skal stamme fra Søborg kirke«; af fyr (p. 1134).

Pengetavler. 1—2) (Fig. 37—38) ens, den ene med malet årstal 1595, rektangulære, åbne skuffer, 4 cm høje, 11—11,5 brede og 19,5 lange, med svære, drejede håndtag. På bagsiden af opstanderen med årstallet er malet S. Nicolaus og med gulmalede versaler i topstykket: »Sancte Nicolavs / Peder Hansøn« (kirkeværge?), på skuffens sider: »Hielper noget til kirckens bygning. Anno 1595«. Når en katolsk helgen, Nicolaus, et par menneskealdre efter reformationen er malet på en pengetavle, og den tavle, der samler ind til bygningens vedligeholdelse, taler sandsynligheden for, at S. Nicolaus har været kirkens værnehelgen (jfr. Birkerøds pengetavle nr. 1 p. 953).

Den anden tavle, der har samlet penge til de fattige, har på rygskjoldets bagside et maleri af Lazarus under Jesumonogram og, i topstykket, »Lasarvs«, mens versalerne på skuffens kanter siger: »Betencke de arme saa vil Gvd ofver eder forbarme«. Opmalet 1914⁷⁰; olivengrønne med lidt guld og farver. Plads, se under 3—4.

3—4) 1700'rne, ens. Rektangulære skuffer med øvre profilkant og halvlåg, måler 4,5 x 12—12,5 cm og er 19—20,5 cm lange; udskåret håndtag med endeknop. De 18 cm høje, fligede rygskjold, det ene lidt smallere end det andet, afsluttes af en krone, hvorunder er indskåret Christian VI.s spejlmonogram; på bagsiden af det ene rygskjold fordybede, primitive versaler, vistnok K S. Sortmalet med røde kanter, håndtagsknop, spejlmonogram og initialer, forgyldt, krone med blå og grønne sten; endvidere på forsiden et lille, gult felt med lidt rødt og blå. Det må anses for tvivlsomt, om tavlerne altid har tilhørt Søborg kirke. Den omstændighed, at inventariet 1661 kun nævner tre pengetavler¹⁵, og at der 1754 anskaffedes en ny *†*tavle af fint, hvidt egetræ¹⁹, og at der herefter stadig kun tales om tre pengetavler (1764²⁶, 1821²²), kunne tyde på,

Fig. 37. Soborg. Pengetavler, 1595, sml. fig. 38.

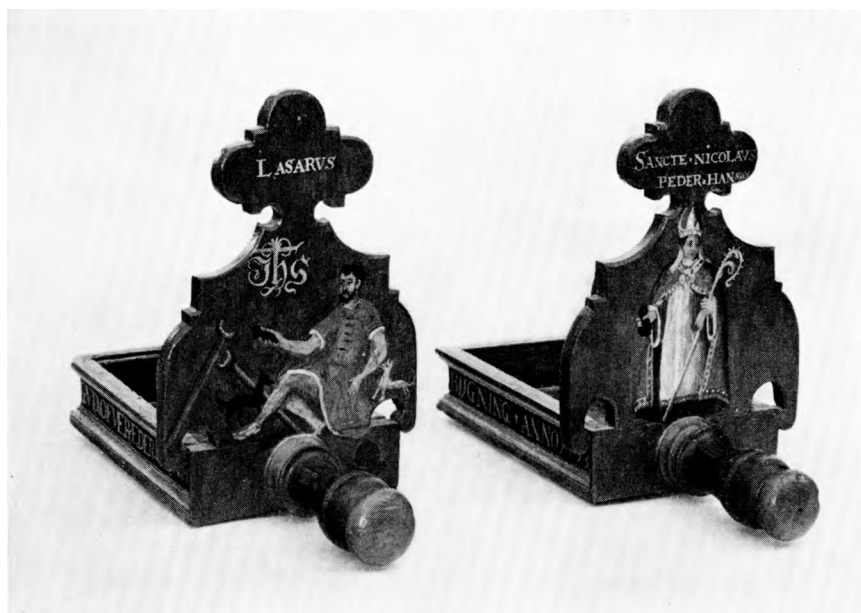
N. E. 1955

på, at nr. 3—4 er kommet til kirken andetsteds fra. Alle fire fastskruet på varmeapparatskabene i skibets østfag i syd og nord.

Fem *salmenummertavler* med trekantgavl; fra sidste hovedrestauration. Endnu 1955 hang to ældre *†salmenummertavler* fra 1700'rne i tårnrummet; 88 x 57 cm, med dobbelt voluttopstykke.

Malerier. 1) Første halvdel af 1700'rne, ung mand. Usigneret, olie på lærred, 74,5 x 94 cm, forestillende en ung, velklædt mand, iført brun frakke med hvide kniplingsmanchetter og rød krave med sløjfe; han holder venstre hånd bag ryggen, i højre har han en stok. Foroven i højre hjørne rødt draperi, i venstre en engel. Maleriet, der vel er del af et *†epitaf*, hang til 1864 i kirken, da kirkeværgerne skænkede det til ejeren af Sædholmgaard i Saltrup. 1921 købtes det af maler Martin Olsen, Esrum, som klippede det nederste (indskriften) af og 1929 overlod billedet til kirken forsynet med en ny ramme, hvorpå indskrift var malet af M. P. S[teenvinkel] Svendsen. På trappehusmuren under orgelpulpituret.

2) 1700—50, Jesu bøn i Gethsemane have⁸¹, ca. 270 cm bredt, olie på lærred. Jesus, halvt liggende, understøttes af en engel, en anden kommer flyvende med en kalk i stråleglans, til højre forneden, delvis dækket af den støttende engels gevandt, de sovende apostle. Dragterne røde, blå og brune; mørkeblå, skyet himmel, mørkebrunt jordsmon. Forneden hvid fraktur: »Matth 26, 37«. Re-

N. E. 1955

Fig. 38. Søborg. Pengetavler, den ene med S. Nicolaus og årstallet 1595 (p. 1137).

staureret 1925⁸². I profileret, sort og forgyldt ramme på tårnrummets vestvæg.

3—4) Kristus og den samaritanske kvinde, Hyrdernes tilbedelse. Begge af major Carl Chr. Seydewitz og 1850 skænket af Frederik VII., da han med 25 mand af livgarden lå i lejr i Kongshaven for at udgrave slotsruinen; usignerede, nr. 3 er 151 x 125 cm, i sort ramme med forgyldt rocailleværk, nr. 4 er 151 x 121,5 cm, i glat, forgyldt ramme, begge på tårnrummets sydvæg.

5) 1909, Maria med barnet, af Kr. Zahrtmann, sign. med malerens monogram midt i årstallet. Både Maria og barnet, der sidder på moderens skød, har påsatte, udhamrede messingglorier. I glas og guldramme, 99 x 64 cm, indbefattet rammen, der er 9 cm bred. I norddørens niche. Billedet er en gentagelse af altermaleriet fra 1893 i Civita d'Antinos kirke, der senere gik til grunde ved kirkens brand. Den lille, italienske by (hvor Zahrtmann var æresborger) var malerens yndlingsopholdssted gennem talrige år.

Alle 12 lysekroner er nyere.

Kirkeskibe. 1) 1924, »St. Nicolaus af Siøborg«, bark, 135 cm. Bygget af fisker og tømmersmand Niels Clausen, Gilleleje. Mindeskrift for præstesønnen Hans Ansgar Steenvinkel. Ophængt 1929. Repareret 1941⁸³.

2) Ophængt 1949. »Prinds Christian Frederik«, linjeskib, ca. 100 cm, bygget og skænket af Poul Christensen, Kastrup, som model af skibet af samme navn, der gik ned ved Sjællands Odde 1808⁸³.

Jordpåkastelsesspade, sikkert den, der anskaffedes 1824²², med jernblad og

lang, opsplittet dølle hvori sortmalet, drejet »kugleskaft«. I urhuset, der er indrettet som et lille »museum« med opklæbde prospektkort, tyske pengesedler fra tiden efter første verdenskrig, snoge i sprit, sære sten, en gammel træskovl, tre klokkeknebler m.m.

Sejerværk. Døgnværk med timeslagværk anbragt vinkelret på hinanden, i smedejernsramme, højde 64,5 cm, længde 100,5 cm, bredde 58 cm. Signatur på øvre vandrette værkstiver: »P. Mathiesen Copenhagen 1740«⁹. De lodrette hjørnestivere er foroven afsluttede med brede, oprullede bladbånd. Værkrammens korte, vandrette stivere er profilerede ved enderne. Den oprindelige hagegang er erstattet med stiftgang. Det oprindelige 213 cm lange pendul med pendullinse bevaret. Viserværk, hammertransmissioner, samt værkets plankeunderlag og urhuset (delvis) fornyet i nyere tid, formodentlig ved en af Bertram Larsen udført restaurering. Kvadratisk skive med forgyldte romertal og årstallet 1740 på tårnets sydside. Uret har oprindelig også været sat i forbindelse med skive og slagklokke nede i kirken¹⁹.

Urværkets $\dagger$ forgænger, der var indbygget i træramme, og hvis lodder gennem et hul i hvælvingen gik ned i kirken, solgtes 1747 til urmager Ingvar Hansen, Ballerup¹⁹. Måske er det dette værk, som nævnes 1647⁶⁹ og atter 1661¹⁵. Slagklokken i kirken synes at være blevet fornyet 1751, 1759¹⁹ og 1783¹⁶. 1722 byggedes nyt urhus¹⁹. — I Gilleleje museum opbevares en »stiv« *viser og tre planker til en *urskive fra Søborg kirke, senere anvendt til dør. Den har forgyldte romertal på rød grund og er dateret 1776.

Klokker. 1) 1649, af Hans Meyer. Reliefversaler i fire bånd om halsen; under det nederste ornamentbort med fantasifugle i blomster og bladværk. Flere ophøjede linjer på slagringen. »Anno Christi MDCXLIX Helsingorae me fecit m Iohannes Meyer svb castellano coronebvrgensi generoso et nobili d(omi)no Arnoldo de Cula ecclesiae a(!) hvivs seebvrgensis pastore d(omi)no Ioanne Ioannis a Albvrgio procvrattribvsq(ve) Ioanne Lavrentio et Andrea Erasmi Levit. 20 custodite sabbatha mea et pavete ad sanctvarivm mevm ego dominvs« (»i Kristi år 1649 gjorde mester Hans Meyer mig i Helsingør, da den ædle og velbårne hr. Arent von der Kula var slotsherre på Kronborg, hr. Jens Jensen (fra) Ålborg sognepræst for denne Søborg kirke og kirkeværger Jens (Hans) Larsen og Anders Rasmussen. Levit. 20 — dvs. 3. Mosebog 20,30 — I skal holde mine sabbather og frygte for min helligdom. Jeg (er) Herren«). Der er flere ophøjede linier på slagringen. Kronebøjlerne har skæggemasker eller stiliseret bladværk. Foroven på legemet indslået vægtangivelse: V|S 1111 L (d. e. fem skippund fire lispund). Tvm. 112 cm. 1873 fik klokkerne patentaksel²³. Ny ophængning 1947 ved Aug. Nielsen, Roslev.

2) 1934, fra klokkestøberiet B. Løw og søn, København, til afløsning for Fastenowe-klokken⁸⁴.

L. L. 1969

Fig. 39. Søborg. Detalje fra Johannes Fastenowes *klokke 1514, i Nationalmuseet (p. 1141).

*3) 1514 (jfr. fig. 39). Af Johs. Fastenowe. Reliefminuskler i to linjer indrammet af buefriser: »Confessor cristi qui gaudia promeruisti pro nobis ora quo preueniamus ad illa • sub castellano domino henrico achonis et pelbano(!) domino iacobo iohannis • iohannes fastenvive me fecit mdxiii tutoribus vero nicolao iacobi ac iohanne nicolai« (»Kristi bekender, som har vundet (himmelens) glæder, bed for os, at vi må komme til dem. Under slotsherren hr. Henrik Ågesen og sognepræsten hr. Jakob (Jep) Jensen. Johannes Fastenowe gjorde mig 1514. Men kirkeværger var Niels Jakobsen og Hans (Jens) Nielsen«). Skilletegnene mellem de enkelte ord er rosetter, i to tilfælde (ovenfor angivet ved et punkt) to rosetter og lilier. Tvm. 108 cm. Købt af Nationalmuseet 1934 (nr. D 12618)⁸⁵. Foruden de ovenfor under jordpåkastelsesspade omtalte knebler findes der også een i Gilleleje museum.

†Klokker. Ved klokkeskatten 1602 afleveredes to klokker fra »Sebergh« på 5½ skippund 1 lispund⁸⁶. — Angående †urklokker, se under sejerværk.

Den meget store *klokkestol* i tårnet er af svært egetømmer (jfr. fig. 8), der engang har været kalket. Efter opstillingen, der som formodet p. 1113 må være samhørende med de stikbårne opmuringer i tårnet, er tømmerstykkerne omplacerede, hvilket måske har fundet sted 1739, da man foretog reparationer

under anvendelse af materialer fra Nødebo kirke¹⁹ (jfr. p. 1064). Sammesteds fra kom en trappe, som stadig er til stede i Søborg tårn.

GRAVMINDER

Middelalderlige grave. Ved udgravningerne 1939—1940 i kirkens indre, før hovedstandsættelsen afdækkedes to middelalderlige grave (jfr. fig. 18) af »romansk« form i skibets sydøsthjørne, begge med særskilt hovedrum, bredest over skuldrene og tilspidsende mod fodenden, begge sat af munkesten med indre fals for taget, der dannedes af spærstikstillede, forneden skråt afhuggede munkesten. Begge grave var delvis nedgravet i det hårde, naturlige lerlag. Om datering og eventuelt tilhørsforhold, se nedenfor.

1) Sydsiden ca. 150 cm fra skibets sydvæg, fodenden 55 cm fra triumfmuren, muret i ret grov mørtel⁹⁸. Ved åbningen fandtes graven fyldt med leret grus, der lå tæt op til tagstenene. Heri afdækkedes et skelet, der ifølge et responsum fra Universitetets normal anatomiske Museum⁸¹ har tilhørt en »rimeligvis ikke helt ung Mand«, anslået til ca. 170—72 cm. Jfr. fig. 18 og nedenfor.

2) Nord for nr. 1, noget forskudt mod vest (jfr. fig. 18), hovedpartiet og en stor del af nordsiden var ikke bevaret; svarede ellers til nr. 1, men var muret i en fin, meget hård mørtel. Skelettet, der var meget forstyrret, har ifølge ovennævnte sagkyndige udtalelse tilhørt et ungt individ på 18—20 år, uvisst om mand eller kvinde.

3) I sakristiet (men oprindelig på kirkegården, »i tagdryppet«), ca. 2 m lang, indbefattet hovedrummet. Afdækket 1953⁸⁸.

4)(?). »Svage spor af endnu en gl. grav« på den i note 88 nævnte opmåling, omtrent i samme afstand fra kirkens sydmur som nr. 3 og delvis dækket af sakristiets østmur.

5—6) Ved udgravningerne 1940 fandtes en barnegrav med teglstensdække i våbenhuset og en anden i tårnrummet. Nærmere underretning savnes⁸⁹.

I to af de fundne grave (ikke 1—2) havde kranierne en skriftløs blyplade »omkring nakken«⁸⁹.

7 ff.) Syd for skibets syddør. 1886 stødte man ved grav-gravning på en grav af samme type som de foregående »15 Fod 9 Tm. Syd for Kirkens sydlige Side, parallelt med denne, langs med Grundstenene af en Bygning, vistnok den sydlige Væg af det gamle nedbrudte Vaabenhus, saaledes at den har ligget inden i dette. Den var 4 Fod 22 Tm. lang, indvendigt Maal, 13 Tm. bred mod Vest og 11 Tom. mod Øst. Bunden var den faste Lergrund.« »Der er tidligere fundet Levninger af lignende murede Grave paa Kirkegaarden.«⁹⁰.

Da det bl.a. af udgravningerne i og omkring Esum klosterkirke fremgår, at den »romanske« gravtype med særligt hovedrum anvendes langt ned i 1200-

årene, tør det nævnes som en mulighed, at grav nr. 1 har skjult liget af den Johan Olde..., hvis våbenskjold — kirkens ældste kalkmaleri — er malet, ovenover på triumfvæggen på de nøgne mursten (p. 1120).

Dronning Helvigs formodede †begravelse. Ifølge Anne Krabbes Antikviteter 1607⁹¹ blev Valdemar IV. Atterdags dronning, Helvig, begravet på Søborg kirkegård, »huor paa hindis Graff laa wdi langh thid ett thræ, saa stortt som enn ligstien, och der wdi enn dronning wd huggenn med enn kronne paa«. Denne meddelelse har skaffet Søborg kirke en viss berømmelse gennem tiderne, idet også Huitfeldt gentager historien, der atter blev levende i aviserne ved udgravningerne i kirken 1940. De arkivalske meddelelser er sparsomme og modstridende. Ifølge Thurah⁹² skulle begravelsen være »af murværk opbygget og ganske tilmuret« og ligge på kirkens sydside ved koret. Men af E. J. Jessens samlinger⁴⁶ og pastor Wederkincks beretning 1743 fremgår, at den bygning, hvor dronningen skulle være begravet var det såkaldte »Geværkammer« ved søndre våbenhus. Disse meddelelser stemmer dårligt med Anne Krabbes og viser blot, hvorledes man søger at stædfæste det gamle sagn. Thi der kan næppe være tvivl om, at Anne Krabbes notits ikke har noget hold i virkeligheden, men beror på en lokal tradition om det af hende omtalte gravtræ, dvs. en gravsten af træ med en figurfremstilling. En sådan ville næppe kunne komme på tale som minde over en dronning, ligesom det ville være mere end usandsynligt, at en dronning — selv i unåde — skulle finde sin sidste hvileplads, ikke inde i kirken, men på kirkegården. Hertil kommer, at det er dokumentarisk sikret, at dronning Helvig var begravet i Esrum klosterkirke (jfr. p. 1042).

EPITAFIER OG GRAVSTEN

Epitafier. 1) (Fig. 40) i bruskbarok, anden fjerdedel af 1600'rne, over en præst, formentlig Christen Jensen Aalborg († 1630) eller hans efterfølger Søren Hansen Borch († 1636). Da epitafierammen 1917—18 istandsattes af elever på maler Munks malerskole i Holbæk, var al skrift med personalia forsvundet. Rammen har bevaret renæssancens arkitektoniske opbygning med storstykke, søjler, postament- og frisefelter, top- og hængestykke samt storvinger; men profillisten over postamentfeltet er blevet erstattet med en kvartrund bjælke, der har spinkel barokornamentik, og topstykket mangler postament (sml. epitaf i Græsted, samme herred); i storvingerne har frugtbandtornamenterne forladt deres underordnede pladser og har indtaget midtfeltet. Alt ialt er disse forhold dog ikke tilstrækkelige til at afgøre, til hvem af de to ovennævnte præster epitafiet kan henføres, selv om udformningen af storsøjlernes kapitæler og topstykkets pilastre tør tages som et ret sent stiltræk.

Stafferingen stammer fra den ovenfor nævnte istandsættelse og er næppe

helt i overensstemmelse med originalfarverne. Mens frisefeltet er efterladt tomt, har man i postamentfeltet (uden grundlag) malet: »Søren Hansen Borch Anno 1636«, ligesom den religiøse indskrift i hængestykket er selvopfundet. Her skimtedes tidligere rester af en latinsk indskrift med versaler: »Veni Jesu Christi ... et ab inferno ...« (»kom Jesus Kristus ... og fra underverdenen ...«).

Maleriet i storfeltet, olie på træ, 98 x 79 cm, viser en præst, hans hustru og datter knælende på hver side af den korsfæstede⁹³ med Jerusalem i baggrunden⁹⁴. Maleriet istandsattes 1918⁷⁰. I topstykket maleri på træ af en skægget Kristus eller Gud Fader med rigsæble, nu uden tidspræg. Epitafiet hang tidligere på tårnummets nordvæg, nu på skibets østvæg nord for korbuen.

2) 1686. Sognepræst Hans Pedersen Hoff († 1692) og hustru Anna Jacobsdatter Beyer († 1710). Maleri, olie på træ, 131 x 129 cm, i bred, senbarok ramme, der til siderne former sig som to stumpede søjler, som bærer storbarmede kvindehermer; oventil er rammeværket udstyret med store blade og frugtbundter om et midtornament med timeglas og nedentil, mellem søjlebaserne, er der to sidestillede skriftfelter. Stafferet gråt i gråt. Maleriet viser knæstykker af præsten i ornat, med bog, og hustruen i sort dragt over hvidt underlin og hvid kjole, sort hovedtøj med hvidt lin, guldkæde om halsen, i højre hånd en bog, i venstre en rød rose. Foroven i billedfladen, i personernes hovedhøjde en lille »opstanden« Kristusskikkelse med lang korsstav i højre og med venstre hånd pegende opad mod en svævende (livets) krone. Til venstre for præstens hoved læses: »Ao 86 Ætat. 49« (49 år gammel), til højre for hustruens hoved: »Ao 86 Ætat. 51«. Under hans billede læses følgende sørgelige vers: »Jeg Tæris Daglig Bort af Eftermand Lit Mindis / Dog Udi Mangt et Aar det Sanden skal befindis, / I Skol ok Kirker har oplært Guds siele flok, / Selv nu snart flyttis op til Himmel-skolis skok. Ier. 17,16. Hans Hoff.« — Under hendes: »Jeg to sind Brude-benk ok fem sind Barne-sæde / Beklædte i min tid, med meere sorg end glæde / Ok Anna Beyer Vaar mit Nafn i Jorderig / Dog Bed'r jeg Vislig faar nest Gud i himmeri. Esa. 35,10. Anna Jacobs d. Beyer.« — Til venstre for versene står: »Ao 86 Ætat. 49. Minist. 19« (præst i 19 år), til højre: »Ao 86 Ætat. 51«. Anna Beyer var datter af Køgeborgmesteren Jakob Hansen⁹⁵ og havde tidligere været gift med formanden i embedet, Jens Jensen Aalborg († 1682)⁹⁶. Tidligere på korets sydvæg, nu på skibets.

Mindetavler. 1) 1914. Over sognets faldne i 1849 og 1864. Brunmalet Ølands-kalksten med to våbenskjolde hvori tre og to blå løver; derunder fordybede, forgyldte versaler⁹⁷. På tårnummets nordvæg.

2) 1925. For kirkens formentlige 700års fest, skænket af Christian X. og dronning Alexandrine. Sandsten med kongens spejlmonogram under forgyldt krone, forneden Søborgs segl. På tårnummets nordvæg.

N.E. 1955

Fig. 40. Søborg. Epitaf, formentlig over Christen Jensen Aalborg (†1630) eller hans efterfølger i præstembedet Søren Hansen Borch (†1636), med nymalede indskrifter (p. 1143).

3) 1920'rne. Biskop Eskil († 1181); ungotisk gravsten, trapezformet, 140x89—73,5 cm, med vers af provst E. Steenvinkel. Våbenskjold, bispestav. Ved korets sydvæg.

Tavle, opsat i tårnrummet, ny kopi efter *†trætavle*. Ifølge pastor Wederkincks beretning 1743 til Erik Pontoppidan⁹⁹ fandtes der i våbenhuset en mindetavle undertegnet »Hans Hof P. L.« (pator loci, stedets præst) med følgende indledning: »Der Alexander store Mand / Havd' Monarkiet i sin Hand, / Da bygd' Kong Vermund Søborg Slot / Og gjorde Riget meget godt« etc.

Gravsten. 1) 1200'rne eller 1300'rne, med runer; anvendelse tvivlsom: gavlstens til en kiste? selve kistelåget?, jfr. »Danmarks runeindskrifter« nr. 256 (Søborg-st. 1). Indskriften, der står indristet vandret på stenens øverste trediedel, til dels med binderuner, indeholder Gabriels hilsen til jomfru Maria: »*auē maria*«. Stenen, af rødlig granit, 106x74 cm, har i hjørnerne borehuller, hvori sidder rester af svære jernnitter. I 1830'rne stod den i kirkegårdsdiget, nu — efter mange omflytninger — i norddørens niche under Zahrtmanns maleri.

2) 1683, Jens Jensøn Aalborg († 1682) og Hans Pedersøn Hof, »begge sogneprester til Søborg oc Gildeleie sampt deris . . . hustru sal. Anna Jacobs d Bejer« († 1710); herunder årstallet 1683 og H P H og A I D B, henvisende til de to sidstnævnte. Brunlig kalksten, 165x95 cm, med fordybede, brunmalede versaler og gudelig kursivindskrift på latin; i hjørnerne medaillon med reliefblomst, rød og gul med grønne blade. Tidligere i sakristiets nordvæg (jfr. begravelser nedenfor), nu på korets østvæg (jfr. epitaf nr. 2).

3) 1600'rne(?). »C I S : S H D, Anna Christens Daater«. Lille, brunmalet kalksten, 81x53 cm, med fordybet, forgyldt Jesumonogram, hvorunder fordybede, brunmalede versaler. Nu på korets vestvæg, nord for korbuen.

4) »O I S W C I D«. Lille, brunmalet kalksten, 77,5x51,5 cm, med store, fordybede, brunmalede versaler på stenens øvre del. Tidligere i korgulvet ved siden af Nr. 5 (Löffler), nu på korets vestvæg, syd for korbuen.

5) O. 1729, Cornelius Alb(bretsen) Meyer, »kaldet sognepræst for disse meenheder Ao 1694, d. 16. Iun. hiemkaldet af gud Ao 1729 d. 25. mar., ætat. 66, minist. 36 aar, med . . . hustrøe sl. Clara Mortensd. Hagen. Vi samledis glædelige Ao 1694 d. 8. augusti, levede fornøielige udi 18 aar ad skiltis sørgelige Ao 1712 d. 16. aprilis, ætat. 51.« Sortmalet, ølandsk kalksten, 162x105,5 cm, med fordybede, brunmalede versaler, der dækker hele stenen. Tidligere i korgulvet foran knæfaldet (Löffler), nu på korets østvæg.

Eftermiddalalderlige begravelser. 1647 var der ingen adelige begravelser eller gravskrifter til stede i kirken⁶⁹. 1722 blev der lagt 20 kvadratalen nyt gulv over en begravelse i sakristiet, der blev opfyldt med jord¹⁹. — Ved udgravningerne 1940 afdækkedes øst for skibets østligste pille en grav, af hvis kiste der fandtes fire svære jernhanke samt kistebeslag af jernblik; på skelettets bryst lå et *blykru-*

cifiks vistnok det 39 cm høje, der nu er opsat i våbenhuset (ligkapellet) —, tre jernbogstaver M G over R, nogle »våbenmærker«, »et af dem med en syvtakket krone«, desuden blomster og engle af bly. Under kraniets hage lå et bogspænde af kobber og i undermundten en dødemønt med kronet oksehoved, d. e. en mecklenborgsk hulpenning fra o. 1400¹¹. Trods disse summariske oplysninger¹⁰⁰ og trods »dødemønten« fremgår det, at der er tale om en grav fra baroktiden.

— Fra en begravelse hidrører sikkert også det i koret ophængte *messing krucifiks* fra 1700'rne.

†*Smedejernskors*, fra første halvdel af 1800'rne, (indskriften har været malet). Stor hjerteplade over korsskæringen, øverste korsarm endende i et mindre kors over oval plade, der til siderne støttes af skråtstillede C-bøjler; dobbeltspiraler under tværarmen og herunder snoet skaftled¹⁰².

†*Gravtræ*, se p. 1143.

KILDER OG HENVISNINGER

Kgl. Bibl. NyKglSaml. 715. 4°. Chr. Schrøders efterretninger om Søborg Slot og Købstad . . . [18. årh.s slutning], — *Thottske saml.* 751. fol. Fasciculis in qvo . . . H. Wederkinchs Relation angaaende det gamle Slot og By Søborg i Sielland [1743]. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Nationalmuseet: Museumsindberetninger af J. Kornerup 1883, 1887, 1890 og 1894 (kalkmalerier), J. B. Løffler 1885 (bygning, inventar og gravminder) og 1893 (alterbord), C. M. Smidt 1924 (fund i kirkens alter), Niels Termansen 1925 (altertavle), K. Fischer Møller 1940 (skeletbestemmelser grav nr. 1 og nr. 2), E. Moltke 1940 (middelalderlige grave nr. 1 og nr. 2) og Ole Søndergaard 1941, 1942 og 1944 (kalkmalerier). — Undersøgelse og beskrivelse ved Kjeld de Fine Licht 1963 og 1968, Vibeke Michelsen og Marie-Louise Jørgensen 1955, samt Erik Moltke og Elna Møller 1968.

Tegninger i NM: Interiør, pen og sepia, 1852, usign. — Eksteriør, af J. Kornerup 1856.

— Kalkmalerier, af samme 1883 og 1888. — Alterbord, af J. B. Løffler 1893. — Detaljer, af C. M. Smidt 1921. — Et sæt opmålinger, ved C. G. Schultz 1929. — Måleblade, ved samme 1939—40. — Opmåling af flisegulv med rester af grave, af V. Hardie-Fischer 1953. — Smedejernsgravminde, af Aage Jørgensen. — Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger: Opmålinger 1925, 1926 og 1946.

Notebøger i NM: Jacob Kornerup III, 27. VII, 25 f., XVI, 59, 61. — C. M. Smidt 1915 ff. LV. 1929 ff. CV

Litteratur: C. F. Wegener: Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner . . . 1849 og 1850, i *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1851, p. 215—376. — Niels Stenfeldt: Søborg slot og by, i *ÅrbFrborg.* 1920, p. 60—64. — E. Steenvinkel-Svendsen: Kirkeminder og Præstelig. Søborg-Gilleleje Menighedens Historie gennem 700 Aar. 1925.

— Samme: Nogle enkeltheder fra Søborg kirke, i *ÅrbFrborg.* 1938, p. 109—111. — C. M. Smidt: Søborg, i *ÅrbFrborg.* 1939, p. 82. — H. G. Terslin: Søborg Kirke 1743 (Bomærker paa dens stolestader), i *Fra det gamle Gilleleje*, 1940, p. 5 med Tab. I [af pastor H. Wederkinchs indberetning til Erik Pontoppidan], — E. Steenvinkel: Søborg Kirkes Restaurering 1940, i *Fra det gamle Gilleleje*, 1940, p. 22—33. — Jørgen Paulsen: Søborg, i *Hjemstavnsbog for Frederiksborg amt*, 1943, I. 62 f. — H. C. Terslin: Runeindskrifterne i Søborg kirke, i *Fra det gamle Gilleleje*, 1944, p. 92. — R. Fabricius: Tre

Kalkmalerier i Søborg Kirke, i Fra det gamle Gilleleje, 1954, p. 45—56. — E. Steenvinkel: »Kirken den er et gammelt Hus«, Søborg Kirkes Historie. — Samme: Søborg Kirke, restaureret 1940—41 (citeres: Steenvinkel).

Beskrivelsen såvel af bygningen som af spor efter alterborde og grave bærer præg af, at der kun foreligger meget mangelfulde oplysninger om udgravningen 1940, idet afdøde arkitekt C. G. Schultz ikke synes at have efterladt sig nogen beretning.

¹ KancBrevb. 16. april 1559, jfr. 27. april 1562, hvor der tales om kronens bønder i Søborg. ² ÅrbOldkHist. 1885, p. 28 og CodEsrom. p. 222. ³ Gunnar Olsen antager, Kronborg vestre Birk, 1961, p. 37, at Søborg sogn ikke har eksisteret før ca. 1200, idet bl.a. stednavne og bebyggelsens karakter tyder på en ung bebyggelse. ⁴ J. Kinchs påvisning i ÅrbOldkHist. 1874, p. 326 ff. — Kilden er Saxo, J. Olriks oversættelse 2. udg. 1925, II, 225 ff. ⁵ O. Nielsens udgave p. 127 f., Sv. Aakjærs udgave II, 198 f. ⁶ En sognepræst er kendt 1301, DiplDan., DaRigBr. 2. rk. V, nr. 158; 1341 er nævnt tre degne ved kirken »tribus dyaconibus« ibid. 3. rk. I, nr. 196. ⁷ Landebogen p. 171. ⁸ RA. DaKanc. A. 28. 1630—1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker ... læg: for-, tegnelse over dem, der har kgl. brev på at nyde kirkeindkomster i Sjælland. ⁹ NM. Hans de Hofman: Siellands Kirckers og Sogners etc. beskrivelse 1755—73. ¹⁰ LA. Sjællands stiftsprovstearkiv: Holbo og Strø herreders provsti. 1864—99. Synsprot. for kirker og præstegårde, jfr. kgl. bygningsinspektors arkiv. Meldahl. Domænekirkerne.

¹¹ NM. Møntsamlingens fundprot. 1884 nr. 504, 1929 nr. 1713 og 1940 nr. 2001. ¹² Jfr. kort i Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, p. 6. ¹³ RA. DaKanc. D. 102. 1743—46. Efterretninger om købstæderne og amterne. ¹⁴ RA. DaKanc. Indlæg til registre og tegneiser samt henlagte sager 1645. ¹⁵ RA. Rtk. rev. rgsk. kirkerghsk. 1661—72. Kronborg amt. ¹⁶ RA. Rtk. rev. rgsk. kirkerghsk. 1780—97. Rgsk. for Kronborg rytterdistrikt. ¹⁷ RA. Rtk. 245.416. Beregninger og overslag over bygningsarbejde 1821—27. Jfr. LA. Topografisk samling. Frederiksborg amt. Pastor P. C. Gardes samlinger til Holbo herreds historie. ¹⁸ RA. Rtk. Bygningsadministrationens journalsager 1782—1840. ¹⁹ RA. Rtk. rev. rgsk. kirkerghsk. 1721—80. Sjællandske rytterdistrikters kirkerghsk. ²⁰ LA. Amter. Frederiksborg-Kronborg amter 1784—1800. Breve og dokumenter vedr. de kgl. kirker og skoler. ²¹ LA. Topografisk samling. Frederiksborg amt. Pastor P. C. Gardes samlinger til Holbo herreds historie. ²² RA. Rtk. rev. rgsk. amtsrgsk. Kronborg amtstue. ²³ LA. Kgl. bygningsinspektører: Meldahl. Domænekirkerne. ²⁴ Note 10, jfr. fotografiet hos Steenvinkel p. 8. ²⁵ Opmåling af C. G. Schultz. ²⁶ LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764. Kgl. kirkers inventarier. ²⁷ C. G. Schultz, Trap III, 157, iagttaget tillige på skibets sydside en fortanding tæt vest for triumfgavlen. ²⁸ Notebog CX, 10. ²⁹ C. M. Smidt i brev til P. Nørlund 24. maj 1941.

³⁰ Den nuværende udformning skyldes restaureringen 1940—41, Steenvinkel p. 9.

³¹ C. M. Smidt, notebog CV, 19—20, antager, at en nu forsvunden hjørneknop, der tidligere fandtes i kirken, har hørt til en halvøjle i korbuen. ³² Pillernes udformning over det oprindelige gulv forbliver uoplyst. Steenvinkel, p. 9, nævner to, i øvrigt ukendte søjlebaser, som ved gravninger er fremdraget på stedet. ³³ Jfr. Hansted kirke ved Horsens, Kuml 1968. Overensstemmelsen mellem Søborg kirke og det samtidige slotskapel i Vordingborg (DK. Præstø p. 197—98) er påfaldende. ³⁴ Det fremgik ved restaureringen 1940—41, at toppen i den af lodretstillede sten dannede lysning var udført med trekrumhuggedetegl (fot. i NM). ³⁵ Trap 5. udg. III, 157. ³⁶ Jfr. begravelser i tårnrummet i Jørlunde kirke (Lyng-Frederiksborg hrd.) og Hammerlunde kirke i Skåne (Festskrift Blomqvist, 1968, p. 154 ff.). ³⁷ Fra kong Hans' tid stammer en hvid, som er fundet i et kopskifte i korets østgavl, jfr. note 11. ³⁸ Notebog XVI, 1861—74, p. 61. ³⁹ Trap. Fotografier fra før restaureringen 1940—41 viser på triumfvæggen spor efter dobbeltarkaden. ⁴⁰ Ommodelleringen af de to konsoller og deres stafering som hoveder blev foretaget af sognepræstens fader, malermester Steenvinkel Svendsen;

C. M. Smidt, der i en redegørelse til NatMus 2. afd. (Journ. nr. 197/29) for »Ændringer i Kirken 1924—28« beretter om sagens udvikling, skriver (p. 2), at »der hvor det ene Hoved »Ørnehovedet« nu sidder, tidligere fandtes en lille fin og indtagende gotisk Konsul, hvortil vi i vor Arkitektur har faa Analogier, men som var af stor arkitektonsk og historisk Interesse.« Arbejdet med konsollernes tilbageføring blev udført 1930 af muremester Andreas Hansen, Gilleleje. C. M. Smidt, notebog LXXII, 11. ⁴¹ C. M. Smidt, notebog CV, 29, registrerer vistnok basernes opbygning efter restaureringen. ⁴² RA. Rtk. rev. rgsk. kirkegsk. 1713—19. Sjællands stifts kirkegsk. ⁴³ RA. Rtk. 256.5—13. Bygningsadministrationen. 1841—50. Kopibog. ⁴⁴ Opmåling af V. Hardie-Fischer. ⁴⁵ Steenvinkel p. 19—20. ⁴⁶ Kgl. Bibl. Kallske samling. Jessens saml. til Frederiksborg og Kronborg amters beskrivelse. ⁴⁷ Note 20, 1788. ⁴⁸ Note 19, 1745, og note 17, 1827. ⁴⁹ Note 19, 1722. ⁵⁰ Note 19, 1722 og 1745, note 16, 1783 og note 18, 1847. ⁵¹ Note 22, sml. note 17. ⁵² Notebog III, 1865—82, p. 27 og note 10. Restaureringen mindet ved sten på skibets sydfacade, med påskrift: Renov. 1867. ⁵³ Note 19, 1722, jfr. LA. Sjællands bispearkiv. Historiske efterretninger til Hofmans foundationer ... 1758—59. ⁵⁴ NM. 2. afd.s arkiv. ⁵⁵ C. M. Smidt, notebog CV, 50—51. ⁵⁶ Som f. eks. planten på en gulvflise fra Gyrstinge (DK. Sorø p. 1184) her dateret til o. 1300. ⁵⁷ Kornerup pegede i sin indberetning på en Johan dapifer, der nævnes 1295. Denne mand havde imidlertid tilnavnet Niste (jfr. Joh. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, 1874, p. 37). ⁵⁸ Yed museumsinspektør N. M. Saxtorph. ⁵⁹ Sml. Helge Søgård: Vor Frue Kirke p. 37 f., specielt p. 41, i Dansk Hjemstavn nr. 22, 1966. Jfr. brev af 3. januar 1969 fra Knud Prange i Nationalmuseets 2. afd. ⁶⁰ Typen findes også i Kværn som træstatue, se DK. Åbenrå p. 1954. ⁶¹ Jfr. bl.a. Keldby og Elmelunde, DK. Præstø p. 965 fig. 6, 982. ⁶² Desuden havde Niels Termansen opfrisket det 1925. ⁶³ Knud Klem, der bl.a. henviser til et tilsvarende, kalkmalet skib i Æbeltoft, publiceret i Handels- og Søfartsmuseets Årbog, 1948, p. 48. ⁶⁴ Forfatteren dyrlæge C. C. Mathiessen tolker (i brev af 22. juli 1960) scenen som en okse, der helbredes af en klog kone med medicin. ⁶⁵ I sin beretning 1942 skriver Søndergaard: »Hvælvingsdekorationerne [inclusive buernes dekoration] er blevet opmalet af Haandværksmaleren i Kornerups Farver, en lys rød og en meget kridtet graagrøn; der skal oprindeligt have været en stærk rød og en blaagrøn.« ⁶⁶ Ifølge Søndergaard 1942 »for Størsteparten opmalet af Haandværksmaleren«. ⁶⁷ Udførlig beskrivelse i C. M. Smidts notebog CV, 1924, p. 48—51 og sammes beretning. ⁶⁸ Steenvinkel: Kirken den er et gammelt Hus p. 4. Fra udgraverens hånd foreligger intet materiale til nærmere oplysning om disse fundamenter. ⁶⁹ LA. Bispearkivet. Alm. sager. 1647 (—1708). Holbo herreds bog. ⁷⁰ Yed Niels Termansen. ⁷¹ LA. Kirkeinspektionens arkiv. Rgsk. 1577—1600 (div. år). ⁷² Af fru Elisabeth Jensen, der ligeledes har skænket kirken Zahrtmanns maleri p. 1139, jfr. Steenvinkel p. 9. ⁷³ Jfr. note 23, finansministeriet til bygningsinspektør Meldahl 13. marts 1873. Frederiksborg slotsforvalter er meddelt afgangsordre på den granitfont, der i sin tid blev tilført inventariet fra Asminderød. ⁷⁴ Meddelt af Lars Rostrup Bøyesen, der samtidig har skænket Nationalmuseet et fotografi af fadet. ⁷⁵ Jfr. Steenvinkel p. 15: »Af Prædikestolen kunde kun den dekorerede Yderskal bevares«. ⁷⁶ Yed P. Kr. Andersen, jfr. indskrift på bagsiden. ⁷⁷ Opregnet hos Steenvinkel p. 14. — Stoleværket er udført af snedkermester Carl Petersen, Græsted. ⁷⁸ Disse to stumper af fyr fandtes 1914 i en antikvitetshandel og opgaves at stamme fra Soborg kirke. ⁷⁹ Jfr. Steenvinkel p. 14; tegninger 1966 og forslag i Nationalmuseet. ⁸⁰ RA. Kultusministeriet. 1848—1916. Journalsager. ⁸¹ Efter samme forlæg som altermalerier i Halsted klosterkirke, jfr. DK. Maribo p. 602, spejlvendt, o.a. Sml. også altertavlen i Vor Frelsers kirke DK. Kbh. By II, 505 f. ⁸² Af konservator Rønne, jfr. Steenvinkel-Svendsen: Kirkeminder og Præsteliv p. 20. ⁸³ Henningsen: Kirkeskibe p. 163 og samme, i ÅrbFrborg. 1952, p. 102. ⁸⁴ Indskriften gengivet i ÅrbFrborg. 1934, p. 101. ⁸⁵ Uldall p. 259, E. Gribso, i ÅrbFrborg. 1934, p. 101 f. ⁸⁶ RA. Fæstningsrgsk. 1600—19. Rgsk. for Kronborg kobbermølle, gethus og

